

HRVATSKI KAMERALIST NIKOLA ŠKRLEC LOMNIČKI

Valdemar Lunaček

I. Uvod

O Nikoli Škrlecu (1729—99) pisali su dosad kod nas Blaž Lorković¹, Antun Cuvaj² i Milivoj Maurović³, a kod Mađara Pavao Berényi⁴. Lorković je htio da barem ukratko upozori na ovog istaknutog javnog radnika Hrvatske u XVIII st., kojega je rad bio dotada prilično nepoznat i neistražen. Cuvaj je, skupljajući građu za povijest školstva u Hrvatskoj, prikazao djelatnost Nikole Škrleca kao vrhovnog ravnatelja nauka u Hrvatskoj (1776—85). Ostalu njegovu djelatnost nije pobliže analizirao, a i u tom prikazu ima dosta natruhe u duhu politike koju su unionisti u Hrvatskoj zastupali u vrijeme kad je svoju studiju objavio. Maurović je u svojoj radnji svestrano i kritički obradio samo jedan rukopisni traktat Nikole Škrleca pravnopovijesnog sadržaja, u kojem su prikazane najvažnije javne službe u feudalnoj Hrvatskoj (služba podbana, protototara, zemaljskog kapetana, banskog namjesnika, zemaljskog blagajnika i Banske konferencije). Traktat je nesumnjivo sastavljen na početku Škrlečeve činovničke karijere (oko 1759).⁵

Berényi je u svojoj knjizi, osim biografskog uvoda, objavio mađarski prijevod dvaju najopsežnijih Škrlečevih referata na latinskom jeziku, koji su pod njegovim imenom štampani poslije njegove smrti: Opis prirodnopolitičkog položaja kraljevine Ugarske u vezi s privredom (izrađen za privredni odbor Ugar-

¹ Nastupni govor rektora zagrebačkog sveučilišta prof. Dra. Blaža Lorkovića od 19. X 1883, Zagreb 1884.

² A. C u v a j, Nikola pl. Škerlec Lomnički, Zagreb 1913.

³ M. M a u r o v i ć, Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (Kritičke skice iz 18. stoljeća o hrvatskoj upravi), Rad JAZU 222, 1920.

⁴ P. B e r é n y i, Škerlec Miklós báró élete és művei (Život i djela baruna Nikole Škrleca), Mađarska akademija znanosti, Budimpešta 1914, str. 587. Već sam naslov odaje tendencioznost pisca: Porodica Škrlec dobila je austrijski barunat 1857, dakle gotovo 60 godina poslije smrti Nikole Škrleca (usp. I. B o j n i č i ć, Der Adel von Kroatien und Slavonien, Nürnberg 1899, str. 172). Ne osvrćem se na kratke priloge o Nikoli Škrlecu od Stanka Deželića, Naši ekonomski klasici: Nikola pl. Škerlec (Škerlec) Lomnički kao najizrazitiji predstavnik ekonomskih ideja u nas potkraj XVIII stoljeća, Jug. samouprava, Zagreb-Beograd-Ljubljana, 1931, br. 2, str. 72—75, i Dragutina P r o h a s k e, Agrarna politika Nikole Škrleca de Lomnica, Gospodarska Smotra V, Križevci 1914, str. 77—85. Deželić donosi samo kratke izvatke iz Lorkovićeve i Cuvajeve studije, a Prohaska iznosi prijevode nekih agrarnopolitičkih prijedloga sadržanih u *Projectumu*. — I u svojoj trgovačkoj čitanci (Zagreb 1917) Prohaska je objavio u prijevodu nekoliko odlomaka *Projectuma* (str. 59—62).

⁵ V. Maurović, o. c., str. 2 i 19.

skog sabora)⁶ i obrazloženi prijedlog zakonâ, koje bi trebalo donijeti na području narodnog gospodarstva i trgovine, podnesen saborskom odboru za privredu 1791.⁷ Osim toga objavljen je tu mađarski prijevod nepotpisanog Škrlečeva traktata o pripadnosti donje Slavonije jurisdikciji hrvatskog bana⁸ i prijevod latinskoga rukopisnog traktata o plemićkoj insurekciji,⁹ pisanog pod autorovim imenom.

Nema sumnje da je Berényi svojim prijevodima upoznao mađarsku javnost s velikim dijelom Škrlečevih spisa. Međutim, njegova ocjena Škrlečeva rada i ličnosti nije objektivna. Ona je u skladu s općenitim stajalištem što su ga u vrijeme ugarsko-hrvatske nagodbe i uoči prvoga svjetskog rata, kad je Berényieva knjiga izašla, u takvim pitanjima zastupali svi mjerodavni mađarski političari: Nikola Škrlec bio je doduše po narodnosti Hrvat, ali je po svojem političkom osvjeđenju bio dobar ugarski patriota, koji je već potkraj XVIII st. bio pobornik jedinstvenog ekonomskog područja od Karpata do Jadrana.¹⁰

Kako vidimo, ni jedan od autora nije dao ni potpun ni objektivni prikaz Nikole Škrleca. Mislim da će stoga biti korisno, ako u sažetom obliku pokušamo prikazati cjelokupnu njegovu djelatnost i odrediti mjesto koje mu u razvoju ekonomske misli i upravne politike u Hrvatskoj pripada.

II. Školovanje i početak rada u javnoj upravi

Nikola Škrlec rodio se u Zagrebu 29. X 1729 od oca Sigismunda (1680—174.?), koji je bio predsjednik Sudbenog stola i neko vrijeme *comes curialis* (pravni zastupnik) zagrebačkog biskupa, i majke Katarine r. Despotović. Poro-

⁶ *Descriptio physico-politicae situationis Regni Hungariae relate ad commercium per excellentissimum D. Nicolaum Skerlec pro deputatione commerciali elaborata, Posonii, 1802.* Postoje, koliko sam mogao ustanoviti, još dvije štampane verzije toga spisa: Sveučilišna knjižnica u Zagrebu ima istovetan tekst, štampan bez posebne naslovne strane i oznake mjesta i godine štampanja. Jedina je razlika da je u tom izdanju autorovo prezime pisano: Skerletz, a u požunskom: Skerlec. Nadalje, postoji još jedno, treće izdanje u knjižnici Pravnog fakulteta u Zagrebu. I to je izdanje štampano u Požunu, bez oznake godine; pored istovetnog teksta prvih 78§§a spomenutih dvaju izdanja ima 73§§-a, u kojima su izneseni obrazloženi prijedlozi različitih ekonomsko i upravopolitičkih mjera.

⁷ *Projectum legum motivatum in objecto Oeconomiae Publicae perferendarum per Nicolaum Skerlec de Lomnicza S. C. et R. A. M. Actualem Intimum Status Consiliarium et Incl. Comitatus Zagrabienensis Supremum Comitum elaboratum et Excelsae Regnicolari Deputationi in Commercialibus Anno 1791 exhibitum* (ispod naslova ugarski grb), Posonii, 1826. Tekst je podijeljen u 38 numeriranih zakonskih prijedloga i tri bez broja, a uz to paralelno u 161 paragraf.

⁸ *Fundamenta quibus ostenditur tres inferiores Slavoniae Comitatus semper ad jurisdictionem Regni et Bani pertinuisse.* Na kraju stoji: Anno 1790 Nuncii Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Time je dokazano Škrlečevo autorstvo, jer znamo da ga je Hrvatski sabor te godine izabrao nuncijem za Gornji dom Ugarskog sabora.

⁹ *Nicolai Skerlec opinio seu discursus de Insurrectione.* Rukopis se nalazi u knjižnici Mađarskoga narodnog muzeja u Budimpešti (Berényi, o. c., str. 547). U Zagrebu nisam našao ni jedan prijepis toga rukopisa.

¹⁰ Prije Berényia je mađarski ekonomist Julije K a u t z, *Entwicklungsgeschichte der volkswirtschaftlichen Ideen in Ungarn und deren Einfluss auf das Gemeinwesen*, Budimpešta 1876, naprosto proglasio Škrleca mađarskim ekonomistom (usp. Lorković, o. c., str. 41).

dica Škrlec je stara seljačka plemićka porodica iz Turopolja, kojoj je hrvatski sabor priznao plemstvo 1608.¹¹ Nikola je imao starijeg brata Petra (1728—63)¹² koji je od 1756 do smrti bio protonotar Hrvatskoga kraljevstva, i dvije sestre: stariju Anu Mariju, udatu za podžupana zagrebačke županije Josipa Rafaja (umro 1758) i mladu Ceciliju koja je, prema Krčeliću,¹³ bila po tutoru podbanu Adamu Najšiću na silu udata za prisjednika zagrebačkoga Sudbenog stola, a kasnije podbana Antuna Bedekovića, i koja je umrla još mlada, 1757.

Niže razrede gimnazije Nikola Škrlec je svršio u Kiseku, a više kod piarista u Pešti. Od 1747 do 1749 učio je u Beču kao pitomac Hrvatskog kolegija filozofiju, fiziku i francuski jezik.¹⁴ God. 1749, 6. rujna, stigao je u pratnji novomenovanog rektora Ugarsko-ilirskog kolegija, zagrebačkoga kanonika Mihajla Skrbe (Szkerba), u Bolognu kao plaćajući pitomac (*convictor retentus*) i ondje je do sredine 1751 studirao pravo.¹⁵ Sredinom 1751 ostavlja Bolognu i nakon kraćeg boravka u Hrvatskoj nastavlja studije prava na Pravnoj akademiji u Jegru (Agraria), gdje je neposredno prije njega studirao i njegov brat Petar.

Tokom studija Nikola je pored latinskog i mađarskog naučio još njemački, francuski i talijanski jezik. Po završetku studija postao je *fiscalis* (vlastelinski pravnik) kod grofa Antuna Grašalkovića, vlastelina u Gödöllö-u, predsjednika Ugarske dvorske komore u Požunu i vrhovnoga kraljevskoga konjušara (*agazonum regalium magister*). Tako je došao u doticaj s moćnim predstavnikom onog sloja velikaša i bogataša koji je Marija Terezija stvarala obilnim davanjem naslova i povlastica, da bi ondje stekla utjecajne pristalice svoje reformatorske i centralističke politike i protutežu otporu koji je prema njenim namjerama iskazivala velika većina mađarskih i hrvatskih feudalaca.

¹¹ I. Bojničić, Popis plemića, proglašanih na saboru kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od g. 1557—1848, Zagreb 1896.

¹² M. Mesić, Korespondencija Krčelićeva i nješto građe iz njegove velike pravde, Starine JAZU VIII, Zagreb 1876, objavio je 13 pisama Nikole Škrleca iz 1749—1756 i jedno iz 1770 te 25 pisma Petra Škrleca iz 1749—1756, upućenih Krčeliću, koja u mnogome ilustriraju školovanje pa porodične i materijalne prilike braće Škrlec. Značajno je da su pisma mahom pisana latinski; od Petrovih je po jedno na francuskom i talijanskom, a od Nikolinih po dva na francuskom i talijanskom jeziku. Nijedno pismo nije pisano na njemačkom ili hrvatskom jeziku. Jedino Petrovo pismo od 27. II 1752 ima nekoliko hrvatskih kajkavskih rečenica šaljiva sadržaja u vezi s proslavom poklada.

¹³ Balthasari Adami Kercselich Annuae 1784—1767. Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium XXX, 1901, str. 561 i 575. Petrovu biografiju donosi na str. 444—446.

¹⁴ Hrvatski kolegij u Beču osnovao je 1624 zagrebački kanonik Baltazar Dvorničić Napuly. Usp. Vj. Klaić, Preteče sveučilišta, u Spomenici, izdanoj povodom 50 godišnjice Zagrebačkog sveučilišta, 1925, str. 2.

¹⁵ V. Chronologia illustrissimi collegii Illyrico-hungarici Bononiae fundati ab anno 1553 per reverendissimos dominos rectores compendioso ac brevi calamo rerum memorabilium notitiam exhibens, u Arhivu JAZU IV-c 8, napose bilješku rektora Skrbe na str. 406. Ugarsko-ilirski kolegij u Bologni osnovao je 1553 veliki prepošt zagrebačkoga kaptola Pavao Zondi (Paulus Zondinus 1480—1558), rodnom iz mjesta Zond u južnoj Ugarskoj. Kolegijem, koji je imao 4—8 pitomaca, upravljao je u smislu zakladnice stalno do njegova ukidanja 1781 jedan zagrebački kanonik. Vj. Klaić, Pavao Zondinus i osnutak ugarsko-ilirskog kolegija u Bologni (1553—1558), VZA XIV, Zagreb 1912, str. 186—220.

Škrlevo školovanje karakterizira činjenica da on ni u Beču ni u Bologni nije imao profesora koji su predstavljali novi, reformatorski pravac prirodnog prava odnosno ideje koje su zastupali francuski enciklopedisti. Gerhard van Swieten (1700—72), tjelesni liječnik i pouzdanik Marije Terezije, počeo je reformirati bečko sveučilište poslije 1750, kad je Nikola već napustio Beč. Isto tako je prvi profesor kameralistike u Beču Johann Heindrich Gottlob Justi (1705—71) predavao u Beču od 1750—55, Karlo Antun Martini (1726—1800) predavao je prirodno i rimsko pravo na bečkom sveučilištu od 1754 do 1782, a Josip Sonnenfels (1733—1817) političke znanosti od 1763—91. Prof. Lodovico Maria Montefani u Bologni, koji je na Škrleca proizveo jak dojam svojim predavanjima,¹⁶ nije očigledno bio ni u kakvoj vezi sa svojim mlađim talijanskim savremenikom, profesorom kameralnih znanosti u Milanu i Paviji, Cezarom Beccariom (1738—94) koji je svojim znamenitim djelom: *Dei Delitti e delle Pene* (Livorno 1764) iznio upravo revolucionarne misli za reformu kaznenog prava (ukidanje torture i smrtno kazne) i radio u duhu francuskih enciklopedista. Konzervativni pravac njegovih profesora bez sumnje je utjecao na formiranje nazora Nikole Škrleca, iako se on kasnije upoznao s novim pravcem prirodnog prava, kameralnih znanosti i nazorima fiziokrata, što se, kako ćemo vidjeti, odrazilo i u njegovu javnom radu i u njegovim spisima.

Mladost braće Škrlec bila je pod utjecajem još jedne prilično negativne činjenice: tutorstva Adama Najšića, protonotara hrvatskoga kraljevstva i podbana (umro 1761). Najšić je poslije smrti Sigismunda Škrleca od 1747 do 1751 bio tutor njegove djece i nema sumnje da je on otuda imao materijalnih koristi. Sigurno je, međutim, da je Krčelićeva tvrdnja, prema kojoj je on uprostao imetak porodice Škrlec, znatno pretjerana¹⁷ jer ima dokaza da su imanja porodice Škrlec: Gornja Lomnica i Mala Mlaka (u Turopolju) i Zamršje (u okolici Karlovca) bila u vlasništvu te porodice još dugo poslije Najšićeve smrti. Ipak se imovina porodice poslije smrti roditelja očevitno rasparčala i znatno smanjila i ta je činjenica bez sumnje utjecala na odluku braće Škrlec da stupe u javnu službu kao profesionalni činovnici. Golema većina ugarskih i hrvatskih vlastelina nije to u ono vrijeme činila. Oni su svoju suradnju u javnom životu redovito ograničavali na povremeno počasno ili plaćeno vršenje stanovitih funkcija u županiji, saboru ili u drugim javnim ustanovama, a tek izuzetno su se pojedinci posvećivali vojničkom pozivu.

¹⁶ Montefani (1710—85), od 1740 do smrti profesor prava u Bologni, nije objavio nikakvo stručno djelo, već se najviše bavio uređivanjem sveučilišne knjižnice u Bologni.

¹⁷ Iz korespondencije Najšić-Krčelić (5 pisama iz 1747—1749, koja je objelodanio Mesić, o. c., 117, 125, 127, 130 i 149) proizlazi da se Krčelić mnogo brinuo za materijalne interese braće Škrlec i da im je Najšić doznačivao prilične svote za njihove studije, a vidi se i to da je Najšić smatrao da su braća Škrlec pomalo lakoumni i razuzdani. Iz Najšićeva pisma Krčeliću od 7. XII 1747 proizlazi da je on tada već bio tutor Sigismundove djece, dakle je Sigismund već bio mrtav, a iz pisma od 10. V 1749 proizlazi da im je tada već i mati bila umrla jer spominje Petra Škrleca kao »patre et matre orbatum«. Barbara ud. Pečarnik, kći generala Gabriela Škrleca, vjerojatno Nikolina strica, umrla je, prema upisu, u matici umrlih župe Odra u Turopolju, 23. IV 1789 u kuriji svog imanja u Maloj Mlaci, koje je kasnije prešlo u vlasništvo porodice Kušević. Druga Barbara Škrlec, udovica Petra Škrleca, prodala je 1802 porodično imanje Gornju Lomnicu Henrieti Špišić r. Bedeković. Stara jednokatna drvena kurija porodice Škrlec u Gornjoj Lomnici stoji još i danas. Imanje Zamršje spominje pak sam Krčelić kao vlasništvo Petra Škrleca u času njegove smrti.

Već spomenuta korespondencija braće Škrlec s Krčelićem daje nam prilično jasnu sliku o idejama kojima su se oni zanosili za vrijeme svoga školovanja. Pri tom možemo i Petrove nazore izjednačiti s Nikolinim jer su braća bila tako intimno povezana da su im nazori bili manje više istovetni. Mladenačkim zanosom izjavljuje Nikola Škrlec u pismu iz Bologne 8. X 1749: »Jer znaj, oče, da ljubav za tu nauku, kojom si me samo ti zadužio, neću napustiti dokle god ću biti pri zdravoj pameti«. ¹⁸ Povodom prve tzv. Kiugove bune u Banskoj Krajini 1751 piše Petar Škrlec iz Požuna 20. VII 1751 na talijanskom jeziku: »Čini mi se da ti ljudi imaju na neki način pravo da se tuže jer su nemogućnost plaćanja i zloupotrebe oficira dovoljni razlozi koji traže lijeka... osim toga je očigledno da nemogu plaćati uniforme; ipak se bojim da dvor ne pošalje njemačku ili mađarsku vojsku da ih pokori. To bi bila konačna propast naše zemlje. Neka nas bog od toga sačuva!«. ¹⁹ A u pismu od 29. VII 1752 iz Pešte tuži se Petar Škrlec da zbog nemarnosti pređa nema štampanih komentara o pravima Hrvatske i da on sada zajedno s bratom svagdje marljivo nabavlja rukopise pravnog sadržaja. Tako će oni ispraviti prigovore što ih iznose protiv svojih pređa, a u tu će svrhu čim prije osnovati akademiju, o čemu su braća još u Beču često razgovarala. ²⁰ Vidimo da su braća idealisti koji žele nadoknaditi ono što su prijašnje generacije na području poznavanja ustavnih prava Hrvatske zanemarile i da se žele stalno baviti naučnim radom, a uz to strahuju od posljedica okrutnog režima u Vojnoj krajini.

Nakon što je u Gödöllö-u sređivao knjižnicu grofa Grašalkovića i — kako sam piše — upravo plivao u najdragocjenijim rukopisima, Nikola se vraća u Hrvatsku i postaje 1754 bilježnik (notarius) a 1758 prisjednik (assessor) Sudbenog stola u Zagrebu. ²¹

Već 1755, na početku svoje činovničke karijere, Nikola Škrlec je imao dovoljno prilike upoznati društvene i političke prilike u Hrvatskoj s njihove najtamnije strane: bunu krajišnika, koja je izbila u Varaždinskom generalatu 20. I 1755, i bunu seljaka u sjeverozapadnoj građanskoj Hrvatskoj, koja je izbila odmah poslije krajišničke 24. II 1755 i zahvatila područje Križevačke županije (Raven, Vrbovec, Gregurovec, Kalnik i Podravinu). Buna je u generalatu brzo ugušena, a bunu seljaka ugušio je podban Ivan Rauch, koji je 3. III 1755 krenuo iz plemenite župe Turopolje, pozivajući se na zakon iz 1514, kojim je plemstvo ovlašteno da može bunu svojih podanika sâmo ugušiti upotrebom

¹⁸ »Scito enim mi pater dum sana ratio in me residebit me amorem literarum istarum quem tibi soli debeo, non depositurum«. — Mesić, 156.

¹⁹ »Mi pare, che quella gente ha in qualche maniera raggione di lamentarsi perchè l'impossibilità di pagare e gli eccessi degli uffiziali sono caggioni bastanti di cercar remedio.... L'impossibilità poi nel pagare la mondana è evidente. Ma però io temo, che la corte non mandasse la milizia tedesca o ungharese ad opprimerli. Questo sarebbe l'ultima ruina del nostro paese. Ma Dio guarda!« — Mesić, 165.

²⁰ Mesić, 175/176: »Quoniam deses majorum nostrorum socordia nisi rectius invidia dicenda sit, nullos propemodum commentarios juridicis typis vulgatos ad nos transmisisset, ut defectum hunc sarcire et non incertis subsidiis ad jurisprudentiae fundum pertingere possemus juncta cum fratre strenua opera juridica MSS undique conquirimus... Ita etiam ejus, cujus majores nostros accusamus, seu ignaviae seu invidiae notam a nobis amovebimus. Sed in rem hanc academia illa, cujus Viennae saepe per ocium meminimus, cumprimis facere videtur.«

²¹ U pismu Krčeliću 7. II 1754 (Mesić, 185). U govoru povodom instalacije za zagrebačkoga vel. župana, održanom 29. IX 1782, Škrlec napose ističe da je već proteklo više od 28 godina otkada je »publicis admotus negotiis«. Krčelić, o. c., str. 133.

vlastitih snaga, tj. insurekcijom.²² U toj je akciji Nikola Škrlec fungirao kao Rauchov pobočnik. U toku Rauchove kaznene ekspedicije, njegova je insurekcija i sama opljačkala nekoliko vlastelinskih posjeda. Zbog toga su dvoru podnesene brojne tužbe, pa je kraljica 12. IV 1755 odredila da komisija pod predsjedništvom Mihajla grofa Althanna, vlastelina u Čakovcu i potpredsjednika Češke dvorske komore, povede istragu. U studenom iste godine osudilo je Althannovo istražno povjerenstvo Raucha zbog toga što je za insurekciju imenovao stožerne časnike, na što nije bio ovlašten, što je krvoločno postupao protiv imovine i života sirotinje, a da buntovnikâ nije ni vidio, što je uz obećanje pomilovanja od smrtne kazne postavljao osuđene buntovnike za krvnike i što je dokazao pohlepnost opljačkavši one koji su već stradali od buntovnika. Kakvi su tada bili odnosi snaga između krune i feudalne vlastele, najljepše ilustrira činjenica da Rauch u svojoj žalbi kraljici nije samo poricao svaku krivnju i tražio da mu se oprostí plaćanje novčane kazne već je istim aktom tražio da mu se za stečene zasluge dodijeli barunat i to bez plaćanja takse.²³ Prema Krčelićevu pripovijedanju, svi su vođe insurekcijske vojske sudjelovali u diobi pljačke osim Nikole Škrlica i Krčelićeva brata Krste. Na mig iz Beča odrekao se Ivan Rauch u prosincu 1755 časti podbana i ostalih javnih funkcija. Kruta stvarnost, s kojom se tu Nikola sukobio, bez sumnje je snažno impresionirala njegov mladenački idealizam, sadržan u mnogim pismima Krčeliću, od kojih smo neka citirali, i dokazala mu dotrajalost feudalnog upravnog aparata.

Do 1763 Nikola Škrlec je radio kao sudac, a od 1761 bio je i vrhovni zemaljski blagajnik (*exactor, perceptor regni*), dok je 1763 imenovan protonotarom na mjesto pokojnog brata Petra. U isto se doba (1758) oženio Cecilijom, mladom kćerkom bivšeg podbana Ivana Raucha. Tokom istih godina napisao je nepotpisani rukopisni traktat: *Notitia de praecipuis officiis regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae* i potpisani rukopisni traktat: *Nicolai Skelecze opinio seu discursus de insurrectione*.²⁴

U traktatu o glavnim službama kraljevine Hrvatske, Škrlec je podvrgao kritici tadašnje stanje. On je napose upozorio na činjenicu da su financije Hrvatske, »ako se usporede s općim zakonom smrtnosti svih ljudskih stvari, na kraju staračkog vijeka te će se pojedini dijelovi toga staračkog tijela raspasti u županijske blagajne kojima će bog zna tko upravljati, dok se i one ne rasplinu nakon što bude nestala kraljevina (Hrvatska)«. ²⁵ On se protivi ukida-

²² Opširan prikaz ovih buna dao je Ljudevit Ivančan, *Buna varaždinskog generalata i pograničnih kmetova godine 1755*, VZA IV, 1902, i *Iztraga proti buntovnim krajišnikom varaždinskog generalata g. 1755*, VZA V, 1903. Usp. i *Historiju naroda Jugoslavije II*, Zagreb 1960, str. 1040 i 1052—1068.

²³ Već 1763 dobio je barunat Pavao, sin Ivana Raucha, pukovnik krajiške pukovnije u Kostanjci.

²⁴ *Notitia* sadržava mjestimice dopune koje se odnose na vrijeme poslije Škrlećeve smrti: popis protonotara ide do 1808, popis namjesnika banske časti do 1809, a podbanova do 1800. Te su dopune unijeli kasniji prepisivači.

²⁵ »Mirum non sit, si pro communi in rebus humanis mortalitatis lege ultima illi senectus ita immineat, ut dissolutis ejus membris constitutaque in singulo comitatu privativa cassa quis novit quo successive administranda postquam regnum jam diu afflixit ipsi etiam fato suo illud involvat« (str. 113; Maurović, 12). I dalje: »... ex omnibus apparuit, maxiam regno perniciem malam aerarii administrationem attulisse« (str. 124; Maurović, 15).

nju hrvatske zemaljske blagajne jer bi to značilo ukidanje financijske samostalnosti Hrvatske, ali ne iznosi konkretne prijedloge o reformi dotrajalog sistema. Međutim, i on priznaje da su mnogi zemaljski blagajnici u prošlosti vršili zloupotrebe. Zastupa, nadalje, mišljenje da je loša organizacija plaćeničke vojske u Hrvatskoj, koja je ustrojena u XVI st. za obranu protiv Turaka (tzv. haramije), i njeno neredovito plaćanje izazvalo organizaciju Vojne krajinje.²⁶ Ipak ne iznosi nikakve radikalne prijedloge za kidanje s prošlošću, iako je vjerojatno i sam bio uvjeren da su postojeći odnosi neodrživi. Premda je kritizirao nepodopštine koje su izazvale bunu seljaka 1755, ipak je smatrao da je Althann, dopustivši da mu seljaci izravno iznesu svoje pritužbe, suviše ponizio plemstvo u očima prostog puka. U svojoj je praksi Škrlec, kao zemaljski blagajnik i kasnije protonotar, 1761 i 1764 proveo neke reforme, sredio i reorganizirao zemaljski arhiv i našao za nj odgovarajuće spremište.²⁷

Sam je Althann, u svom izvještaju 1755, tražio radikalnu reformu uprave u Hrvatskoj, u smislu kameralističkih i centralističkih ideja. Njemu je Krčelić, na njegov zahtjev, podnio tajni prijedlog o reorganizaciji uprave u Hrvatskoj, koji predviđa jedinstvenu upravu za građansko i vojničko područje. U guberniju, koji se imao osnovati, sudjelovali bi uz predstavnike plemstva i velikaša, gradova i svećenstva i krajiški generali, a ban bi, kao njihov šef, vršio vlast manje-više po direktivama iz Beča. Pogotovu je zagrebački odvjetnik Benedikt Krajačić, koji je također bio potajno u vezi s grofom Althannom, dao u svom rukopisnom pamfletu: *Observationes de formula gubernii in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae praevigentis*²⁸ tako poraznu sliku o stanju javne uprave da se to već može gotovo nazvati karikaturom. Zemaljski blagajnici ubiru, prema njemu, poreze uglavnom za svoj džep, seljak-podanik se bezdušno iskorišćuje, a ne vrše se ni najpotrebniji popravci cesta tako da seljaci moraju svoje poljoprivredne viškove, ukoliko ih imaju, prodavati vlastelinima u bezcijenje jer u ljetnim mjesecima, kad su ceste prohodne, moraju voziti vlastelinsko žito na račun tlake na gradska tržišta, a u zimskim i proljetnim mjesecima, kad su ceste potpuno neprohodne, moraju svoje eventualne viškove prodavati po cijena koje diktira kupac-vlastelin.

Za razliku od Škrleca, Krajačićevi su zaključci mnogo radikalniji: on zahtijeva da se cijela autonomna uprava Hrvatske, kako je predstavlja sabor, dokine zajedno sa zemaljskom blagajnom, i da se hrvatske županije podrede Ugarskom namjesničkom vijeću i reorganiziraju po uzoru na ugarske županije. Županijama bi u tom slučaju ostala neka ograničena financijska samostalnost jer bi imale vlastite županijske blagajne (*cassa domestica*). Alternativno, pak, predlaže uređenje hrvatskog gubernija na istim načelima kako je predlagao i Krčelić. Krajačić opisuje ironički kako se donose zaključci Hrvatskog sabora na sjednicama, na kojima redovito sudjeluje tek 12 do 15 članova. To je taj, kako ga Krajačić naziva, »*corpus aristocraticum*«, sakupljen oko jednog stola, dok ostali prisutni obični plemići i predstavnici gradova, stojeći oko stola, imaju samo tu funkciju da svojim pljeskom odobravaju stvorene zaključke.²⁹

²⁶ Str. 124 i Maurović, o. c., 17 i 18.

²⁷ Krčelić, str. 419 i 477.

²⁸ Rukopis, sastavljen oko 1759, nalazi se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, R-3554.

²⁹ Krajačić, str. 31, 32; cit. Maurović, 21.

Feudalni je pravni poredak, po Krajačićevu mišljenju, postao neodrživ zbog lošeg uređenja podložničkih obaveza prema zemaljskoj gospodi. Obaveze su jednake bez obzira na vremenske prilike u pojedinoj godini, tako da podaniku rijetko kad ostane kakav suvišak poljoprivrednih proizvoda preko minimuma egzistencije.³⁰

U traktatu o insurekciji je Škrlec³¹ ponajprije istaknuo da je insurekcija nedovoljna za primjerenu obranu zemlje. No inače je on baš ovdje u cijelosti zadržao i branio konzervativni stav feudalne klase. Naime, dvorski čovjek, Franjo barun Koller, tražio je, kako se vidi iz Škrlečeva razlaganja, da se insurekcija reformira ili tako da plemići otkupe svoju ličnu obavezu službe u insurekciji plaćanjem poreza ili tako da se pored insurekcije organizira stalna pomoćna vojska, koja bi postojala i u mirno doba. Škrlec zauzima stajalište da je davanje insurekcije ustavom zajamčeno pravo plemstva i da bi njeno ukiđanje značilo kršenje ustava. Uređenje pak pomoćne vojske značilo bi da plemići i dalje zadržavaju obavezu insurekcije, a njihovi bi se podanici silom regrutirali u pomoćnu vojsku, što bi sigurno uzrokovalo masovna bjegstva pa i zločinstva. U slučaju, pak, otkupa ove obaveze trebalo bi podložnicima sniziti kontribuciju u odgovarajućem opsegu, jer bi inače porezno opterećenje bilo suviše teško. U tom slučaju ne bi država dobivala ništa više nego što dobiva po dosadašnjim propisima. Otkup insurekcije porezom značio bi za plemiće neizdrživ teret; po Škrlečevu bi računu svaki plemić jednoselac morao platiti godišnje 300 fl, a toliko ne iznosi često ni cijeli godišnji dohodak ovih plemića. Ako uzmemo u obzir da je 1787 još bilo u građanskoj Hrvatskoj nešto preko 9000 odraslih plemića, onda je Škrlečeva računica bila nesumnjivo pretjerana.

Škrlec izlaže da je ugarski sabor već 1715 uvidio da je insurekcija nedovoljna za obranu zemlje od Turaka i stoga je z. č. 8:1715 uveo kontribuciju za vojne svrhe. Sabor od 1751 povisio je iznos toga poreza na 3,289.267 fl. Po Škrlečevoj se računici može tom svotom izdržavati vojska od 33.000 ljudi, a k tomu treba još dodati krajišku i redovitu vojsku s više od 60.000 ljudi, tako da Ugarska s Hrvatskom raspolaže vojskom od 100.000 ljudi. Banderijalnu insurekciju, koju uglavnom daju neki biskupi i crkvene ustanove, treba isto tako zadržati sve dotle, dok primaju desetinu — misli Škrlec. Kao mjere reforme predlaže:

1. da se putem Ugarskoga namjesničkog vijeća, a u Hrvatskoj putem bana predlaže svake godine kruni popis obveznika insurekcije, tako da se zna kolikom se vojnom snagom raspolaže;
2. da se županije brinu oko toga da obveznici insurekcije budu opskrbljeni oružjem a banderijalci i konjima, i
3. da vladar opremi skladište oružja u Budimu oružjem i municijom, dok bi u Hrvatskoj trebalo u Zagrebu izgraditi isto takvo skladište s oružjem za 12.000 ljudi.

³⁰ »Hic industriae defectus ex duabus causis profluit: 1° ex malo ordine obligationum subditi erga dominum . . . subditis ultra id, quod pro substitentiam annuum necessarium est vix maneant, quod pro steriliore anno reservare possint.« Krajačić, 19.

³¹ Budući da kod nas nisam nigdje uspio pronaći prijepis toga traktata, poslužio sam se mađarskim prijevodom kod Berényia, o. c., 545—587.

To bi bila neka rezerva za slučaj najveće nužde jer i po Škrlecu upotreba insurekcije očigledno dolazi u obzir samo u krajnjem slučaju. Vidi se da je srž spora bila u tome da je bečka vlada htjela organizirati centralistički vođenu vojsku, a zato potrebna velika sredstva htjela je dobiti oporezovanjem plemstva u Ugarskoj i Hrvatskoj, dok se je to plemstvo uporno borilo protiv ukidanja svoga velikog privilegija — oslobođenja od plaćanja poreza. Prema tome, pitanje vojničke vrijednosti odn. organizacije insurekcije nije bilo težište spora, tim manje, što je poslije 1790. ionako opasnost od provala Turaka sve više nestajala. U traktatu o insurekciji je Škrlec svakako u cijelosti branio poredni privilegij svojih feudalnih suvremenika. To je tim značajnije kad znamo da je prilikom ugušenja seljačke bune 1755 na terenu vidio svu sramotu sistema insurekcije i banderijalne vojske i da je i u svojoj notaciji ukazao na to, da je stara Hrvatska plaćenička vojska tzv. haramijâ bila vrlo loše organizirana i da je baš ta činjenica dala povod za upućivanje austrijske vojske u Hrvatsku i za osnivanje Vojne krajine.

God. 1767, 7. VII, Marija Terezija je izdala odluku o osnivanju Kraljevskog vijeća u kralj. Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji (*Consilium regium in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*) sa sjedištem u Varaždinu i zadatkom da preuzme cjelokupne upravne poslove. Vijeće je pored bana, gen. Franje grofa Nadasdia (1708—83), kao predsjednika, imalo 6 savjetnika: Ivana Paxia (Paksi), biskupa srijemskog, baruna Aleksandra Malenića, Ladislava grofa Erdödyja, kraljevskog prokuratora Sigismunda Komaromya, podžupana požeškog Antuna Jankovića i Nikolu Škrleca, koji je uz to imenovan ravnateljem pisarne (*director cancellariae*).³² Citiranom odlukom ostvarena je važna prekretnica u upravi u Hrvatskoj, u skladu s idejama koje je Marija Terezija, u duhu prosvijećenog apsolutizma i pod utjecajem svojih savjetnika, provodila u svim dijelovima Monarhije. Glavni su joj savjetnici bili profesor kameralnih nauka na bečkom sveučilištu Josip Sonnenfels i kraljičin tjelesni liječnik i reformator bečkog sveučilišta Gerhard van Swieten. Smisao te politike izražen je u kameralističkoj nauci, tom njemačko-austrijskom izdanku merkantilizma. Tu su sadržana i stanovita načela tada nove struje prirodnog prava, a ima već i nekih dodirnih tačaka s naukom fiziokratske škole, pa čak i klasičnog liberalizma. Glavni su ciljevi toga kameralističkog smjera bili uglavnom ovi: Ekonomsko jačanje i osamostaljivanje seljaka-podložnika, te postepeno smanjivanje feudalnopravnih prerogativa zemaljske gospode;³³ što jače favoriziranje razvoja trgovine, obrta

³² Žalosno bilježi Krčelić (538):... hac ratione mutata est vetus Slavoniae gubernatio Banus ad praesidis munus et officium corrui. Usp. raspravu V. Bayer-a, Stav grada Zagreba prema osnivanju kraljevskog vijeća u Kraljevinama Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji 1767. g., Iz starog i novog Zagreba II, 1960, 141—152.

³³ U rezoluciji od 29. VII 1769 izjavljuje Marija Terezija da »der erste Bedacht dahin genommen werde, dass der Bauernstand als die zahlreichste Klasse der Staatsbürger und der die Grundlage folglich die grösste Stärke des Staates ausmacht, in aufrechtem und zwar in solchem Stand erhalten (werde), dass derselbe sich und seine Familie ernähren und daneben in Friedens- und Kriegszeiten die allgemeinen Landesumlagen bestreiten könne«. (Cit. Gr ü n b e r g, Franz Anton von Blanc, Ein Sozialpolitiker der thesesianisch-josefinischen Zeit. Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 35, 1911, str. 1177). F. A. Blanc (1736—1806) bio je za vladanja Marije Terezije i Josipa II glavni inicijator svih planova za reformu i olakšanje podaničkih podavanja i službi i utjecajni savjetnik vladara. Poslije smrti Josipa II prevladale su snage reakcije, Blanc je pao u nemilost i izgubio svaki utjecaj na razvoj i reformu feudalnopravnih odnosa.

i industrije; znatno povećanje poreza; uvođenje jake centralizirane javne uprave s profesionalnim činovnicima, koja je imala zamijeniti srednjovjekovni feudalni sistem uprave, kako su ga napose u Ugarskoj i Hrvatskoj predstavljali saborski »staleži i redovi«, županije i slobodni gradovi. »Imperium« te nove činovničke javne uprave treba da se odnosi na sve grane ekonomskog života, od najsitnije do najkrupnije, jer je svagdje potrebna i poželjna ingerencija državne vlasti — kako su to izlagali tzv. mlađi austrijski kameuralisti Justi i Sonnenfels.

Justi je postavio postulat »općeg blaženstva« (»Allgemeine Glückseligkeit«) kao vrhovni socijalnopolitički zadatak države. U stvari, to je u neku ruku eudajmonistička utilitaristička etika, preuzeta u glavnom od Hobbesa i Johna Lockeja.³⁴ Na sličnom temelju formulirao je mlađi kameuralist Josip Sonnenfels kao vrhovni postulat državne uprave ostvarenje »općeg dobra« (»das allgemeine Beste«),³⁵ iz kojeg proističe obaveza države da svakom građaninu osigura minimum egzistencije kao njegovo osnovno pravo. Taj postulat ovlašćuje državu da se upleće u sve odnose među ljudima.

Imenovanje Kraljevskog vijeća za Hrvatsku značilo je dovršenje dugogodišnje podmukle i podzemne borbe, koja se još od ugušenja seljačke bune i izvještaja grofa Althanna vodila oko reforme uprave u Hrvatskoj. Predstavnički sabora, onoga tankog sloja feudalaca, koje je Benedikt Krajačić nazvao »corpus aristocraticum«, htjeli su da sve ostane pri starom, ali nisu, bar koliko danas znamo, nikakvim pismenim traktatom branili svoju poziciju.

Kakvo je stajalište zauzeo Nikola Škrlec prilikom osnivanja Hrvatskoga kraljevskog vijeća? Iz sadržaja njegove noticije proizlazi da je zauzeo kritičan stav prema stanju ekonomskih i upravnih prilika koje je zatekao na početku svoga činovničkog rada. Uza sve to je — a to se najbolje vidi iz njegova traktata o insurekciji — bio branič ustava, koji je, vjerojatno, smatrao mogućim da se izvjesne reforme provedu ustavnim putem, tj. uz poštivanje prerogativa Hrvatskog sabora i bana i bez ukidanja osnovnih načela feudalnog poretka. Ali je on uočio i neumoljivi nalet prosvijećenog apsolutizma, centralizma i kameuralističkih ideja. Spoznao je da je u Beču možda najvažnije da u Hrvatskoj osigura dovoljne i sigurne porezne prihode za uzdržavanje vojske u Vojnoj krajini. Beč je vrlo dobro znao da zastarjeli i teško pokretni sustav kontribucija, u rukama hrvatskih »staleža i redova«, ne može te prihode osigurati. U dilemi između obrane feudalnoga ustavnog poretka i opasnosti da ode u veleizdajničke vode — jer bi odbijanje novčanih podavanja za potrebe carske vojske svakako bila veleizdaja — on se priklonio zahtjevima Beča i postao glavni

³⁴ D. J u s t i, Grundfesten zur Macht und Glückseligkeit der Staaten, Königsberg 1760—61, 2. sv. § 13, i Die Natur und das Wesen der Staaten, Berlin 1760, § 151. Opširan prikaz Justijevih i Sonnenfelsovih misli sadržan je u studiji Dr. L. Sommer, Die oesterreichischen Kameuralisten, I—II, Beč 1920 i 1925, gdje su navedeni brojni citati iz djela obaju pisaca. Usp. i A. T a u t s c h e r, Die Staatswirtschaftslehre des Kameuralismus, Bern 1947.

³⁵ »Opće dobro« sastoji se od punog ostvarenja sigurnosti i »ugodnosti« (Bequemlichkeit), pod kojom Sonnenfels razumjeva to da je svakom građaninu omogućeno da vlastitom marljivošću osigura sebi egzistenciju (Unterhalt) — rezultat je »opće blagostanje« (»Allgemeine Wohlfahrt«). J. S o n n e n f e l s, Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz I, 5. izd., Beč 1786, str. 9 (cit. Sommer II, 335).

suradnik Hrvatskoga kraljevskog vijeća. Krčelić bilježi da je Škrlec, kad je s banom Nadasdijem pošao u Beč da spriječi namjeravano osnivanje toga vijeća, više pomogao nego odmogao da do toga dođe.³⁶

Uskoro je Škrlec, kako ćemo vidjeti, promijenio svoje nazore o odnosu feudalnopravnog poretka i kameralističkih reformi i tražio neku srednju liniju.

III Rad u Hrvatskom kraljevskom vijeću (1767—79)

Već letimičnim pregledom uzorno vođenog i potpunog arhiva Hrvatskoga kraljevskog vijeća, koji se čuva u DAZ, mogu se utvrditi ove činjenice:

1. da je djelatnost Vijeća obuhvaćala sve grane javne i ekonomske uprave u najširem smislu riječi: od izdavanja tjeralica za razbojnicima i vojnim bje-guncima do vođenja istrage radi »*conversatio scandalosa*« (preljub), od poziva za sadnju vrba i dudova, bolje uređenje i vođenje osnovnih škola i podnošenje dokazala za pravo ubiranja maltarine, poziva za isušenje bara i močvara, naloga županijama da pripaze na tačnu primjenu urbarijalnih propisa i sprečavanje zloupotreba, prijedloga za uređenje poštanske službe (*de postarum cursu*) — do registriranja osnutka i rada različitih manufaktura, prijedloga za izgradnju i popravak cesta i mostova, nabavu ćirilskih slova za štampanje unijatskih crkvenih knjiga, štampanje propagandnih brošura za uzgoj ovaca, proizvodnju vune i sadnju duhana na kajkavskom narječju, prelaganje groblja, registri-ranje turskih državljana koji kao trgovci posluju na području pojedinih župa-nija, vođenje istrage povodom tučnjave varaždinskih Nijemaca i studenata ta-mošnje škole kameralnih nauka (2. VIII 1770), rješavanja žalbi podložnika protiv vlastele. Jednom riječju, obuhvaćene su sve djelatnosti ljudi i svi odnosi među njima, koji po kameralističkoj nauci Justia i Sonnenfelsa zahtijevaju i opravdavaju intervenciju državnih vlasti. Svi su ti akti donekle rezultat na-loga primljenih iz Beča, a donekle spontani odraz kameralističkih misli.

2. Iz tih spisa proizlazi nadalje, da je spiritus agens cijeloga Kraljevskog vijeća bio Nikola Škrlec, koji je s malobrojnim plaćenim osobljem od 7—8 ljudi, a uz vjerojatno slabu suradnju ostalih članova Vijeća godinama svladavao golem posao koji je dobrim dijelom obavljao sam. Zato je nepravedan i subjek-tivan sud Adama grofa Oršića (1748—1820), koji u svojim memoarima³⁷ tvrdi »da činovnici kraljevskog vijeća nisu imali dovoljno predmeta za rješavanje, zbog čega su se morali često baviti beznačajnim predmetima da mogu iskazati veći broj ekshibita i sitnicama zadirkovati županije, a da nisu time izvršili nikakav koristan posao. Svi su — tvrdi on — bili siti toga nepotrebnog dika-

³⁶ Str. 537.

³⁷ (uz g. 1779) »... und sie selbst hatten nicht zur Beschäftigung hinlängliche Gegenstände, mussten also, um grössere Zahl der Exhibita aufweisen zu können, sich mehrmalen mit unbedeutenden Dingen beschäftigen, und die Comitae ohne einen Nutzen zu schaffen necken. Alles war dieses unnöthigen Dicasterio überdrüssig, und da Warasdin 1778 abgebrannt, so wurde das Consilium Banale Croaticum in kurzer Zeit aufgelöst«. *Memoiren des Grafen Adam Orssich de Szlavetich von Jahre 1725 bis zum Jahre 1814*, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku X, 1869, str. 225—256. — Hrvatsko kraljevsko vijeće ukinuto je kraljevskim reskriptom od 30. VII 1779, a bilo je premješteno u Zagreb još 1773, nakon što je požar 1772 u Varaždinu uni-štio 385 kuća.

sterija i zato je on već g. 1779 ukinut«. Oršićev sud odražava ogorčenje okorjelog feudalca, koja se buni protiv svih terezijanskih reformi.

3. Iz brojnih požurnica i često opetovanih upita vidi se da su županije i slobodni gradovi slabo ili s velikim zakašnjenjem udovoljavali nalogima i upitima Kraljevskog vijeća, a otuda se opet može zaključiti da se većinom nije radilo o beznačajnim predmetima, kako Oršić tvrdi, već naprotiv o reformatorskom duhu jedne nove uprave, koja nije nikako odgovarala skučenom, formalističkom i nepotpunom radu, na koji su te ustanove bile stoljećima navikle. Čini se da su one sabotirale naloge Kraljevskog vijeća koliko god su mogle.

Iz golemog materijala arhiva Kraljevskog vijeća spomenut ćemo samo dva rješenja, koja su od osobitog značenja. Jedno je predstavka Vijeća od 17. I 1770, kojom se traži zabrana uvoza vina iz mletačke Dalmacije u Karlovački generalat uz ovo zanimljivo obrazloženje: »Utvrđeno je da je ondje gdje je količina novca u prometu obilnija narod sretniji i sposobniji za podnošenje poreza; i kao što je nesumnjivo da će zabrana uvoza dalmatinskog vina imati za posljedicu da će toliko i toliko hiljada forinti (više) cirkulirati među krajišnicima i podložnicima Provincijala i time povećati njihovu sreću i njihovu unutarnju snagu, isto je tako očividno da bi se, naprotiv, sama državna bilanca osjetljivo oštetila kad bi se dopustilo da tolika snaga novca, upotrebljena za plaćanje uvezenog vina, bujicom otječe iz zemlje, bez ikakva uzvratnog primanja«. ³⁸ Drugi, mnogo značajniji zaključak s poraznim posljedicama za Hrvatsku, je onaj od 16. II 1771 (br. 56), kojim se uredu egzaktora (kraljevskog blagajnika Hrvatske) nalaže da izradi shemu po kojoj će se sav iznos ubrane kontribucije, nakon što se namire plaće osoblja Hrvatskoga kraljevskog vijeća, dikasterija i odvoji iznos od 20.000 fl za podupiranje škola, staviti na raspolaganje vojnom eraru. ³⁹ Taj je zaključak donesen u smislu kraljičina rješenja od 24. XII 1770 (Acta C. R. C., 1771 A/64), kojim je određeno da se ubuduće sav višak kontribucije ima otpremati vojnoj blagajni za uzdržavanje vojske u Krajini. Već prije toga je Hrvatski sabor na zahtjev kraljice od 2. I 1770 povisio godišnji iznos kontribucije za Hrvatsku na 150.000 fl. Uz to je Hrvatsko kraljevsko vijeće pozvalo egzaktora da pronađe zgradu za smještaj vojne blagajne i o tom podnese prijedlog i mišljenje. Koliku je buru to kršenje dotada

³⁸ »Constat, quod ubi copiosior circulantis pecuniae Massa, ibi populus felicior et portandae contributionis capacior; et prout indubium est, quod per prohibitionem vini dalmatici tot florenum millia inter militares confinarios et subditos Provinciales circulatura, felicitatem eorum et vires intrinsecas adaugebunt, ita evidens quoque videtur, quod hoc ipsam status bilanciam adversus vicinam potentiam elevet si eidem tanta vis pecuniae quae per admissam vinorum coemptionem plenius alveis absque omni refluxu inferebatur, subtracta fuerit«. A.C.R.C. u DAZ, br. 42, od 10. II 1770 (cit. Lorković, o. c., str. 36). Prijedlog da se uvoz vina iz Dalmacije u Karlovački generalat zabrani, ili optereti carinom od 50% od vrijednosti, unio je Škrlec i u *Projectum legum* (§ 71 uz čl. XXIV).

³⁹ »Officio exactoratus committitur, ut Schema elaboret, quantum ex Contributione deductis salariis Consilii et Dicasteriorum ac viginta mille florenis pro Scholis deputatis pro Aerario remaneat« (tekst u DAZ). Usp. o tom Zl. Herkov, Grada za financijsko-pravni riječnik feudalne epohe Hrvatske, Djela JAZU 46, Zagreb 1956, II 352, s. v. *Repartitio impositionis regni*, i I, 220, s. v. *contributio regia*. Do 1770 taj se porez ubire kao *contributio regni* po zaključcima Hrvatskog sabora a od 1770 on postaje, najprije djelomice a kasnije u cjelini, *contributio regia* koja se ubire u korist kraljevske vojne blagajne (Herkov I, 414 i 415, s. v. *fiscus regni*).

potpuno sačuvane financijske autonomije Hrvatske izazvalo čak u tihoj kancelariji Hrvatskoga kraljevskog vijeća, dokazuje bilješka u istom spisu: »Taj je intimat spaljen, a prijepis se može pronaći u hrvatskom egzaktoratu« (*Intimatum hoc combustum est copia in exactoratu Croatico reperiendum*).⁴⁰

IV. Osnivanje i rad Političko-kameralne škole u Varaždinu i kraljevske akademije u Zagrebu

Reskriptom od 1. VIII 1769 kraljica je odredila da se na početku iduće školske godine osnuje, pod upravom Hrvatskoga kraljevskog vijeća, političko-kameralna škola sa sjedištem u Varaždinu, gdje treba da ostane dotle dok će to Vijeće imati svoje sjedište u Varaždinu. Istim je reskriptom imenovan profesorom na toj školi Adalbert Barić (Barits),⁴¹ »koji zna hrvatski, pa će stoga moći tim lakše prenijeti svoj trud i svoje znanje na hrvatsko pleme«. ⁴² Kao udžbenik ima služiti ista knjiga, prema kojoj se vrše predavanja »u nadvojvodskom gradu Beču«: to su Sonnenfelsovi *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*, Beč 1763—67, koji su se tada postepeno uvodili kao obvezatan udžbenik na svim pravnim školama Monarhije.⁴³ Napokon se određuje da apsolvenci nove kameralne škole imaju osobitu prednost prilikom podjeljivanja javnih službi (»in consequendis officiis Publicis«).

Osnivanjem političko-kameralne škole u Varaždinu, Nikola Škrlec je postigao svoj prvi veliki uspjeh na putu prema onoj »Akademiji« kojom se, zajedno s bratom, nekada zanosio. Svakako je smatrao neophodno potrebnim da se i

⁴⁰ Originalni spis u DAZ, A. C. R. C., zaključak od 16. II 1771, br. 55.

⁴¹ Adalbert Barić (1742, Novi Sad — 1813, Beč) studirao je u Budimu i Beču gdje je doktorirao 1764. Služio je kod Ugarskog sabora u Požunu i kod Stola sedmorice u Budimu. G. 1776 premješten je na Pravnu akademiju u Đur, a 1777 na Pravni fakultet u Budim gdje je do 1796 predavao nauku o državi. Osim nekih drugih radova objavio je dvije radnje koje se odnose na ustavno uređenje Ugarske odnosno Engleske (*Statistica*). Pogrešno je mišljenje da je Barić bio profesor statistike. Riječ statistika znači u kasnoj latinštini: rerum publicarum scientia (Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*). O Bariću usp. E. L a s z o w s k i, Adalbert Barić, prvi profesor državnopravnih i financijskih znanosti u Varaždinu i na zagrebačkoj akademiji 1769—1777, *NVj XXXI*, 1923, 232—239, i Milan S t a h u l j a k, Dr. Adalbert Barić — prilog povijesti hrvatskog sveučilišta, *Mjesečnik Pravničkog društva Zagreb* 1941, 49—59. O političko-kameralnoj školi u Varaždinu i Kr. akademiji u Zagrebu v. Vj. K l a i ć, Kr. akademija znanosti u Zagrebu (1776), *Hrvatsko kolo VII*, Zagreb 1912, i Preteče sveučilišta (Sveučilište kraljevine SHS u Zagrebu 1874—1924. *Spomenica akademičkog senata*), Zagreb 1925.

⁴² »... linguae croaticae gnarum adeoque conatus et studia sua genti huic Croaticae tanto facilius aptare queuntem« (spisi A. C. R. C. u DAZ).

⁴³ Josip Sonnenfels (1732—1817), sin židovskih roditelja, postao je zauzimanjem kneza Dietrichsteina, na čijem je dominiju u Moravskoj odrastao, đakom Karla Antuna Martinia (1726—1800), profesora prirodnog prava na bečkom sveučilištu, a zatim je 1763 postao profesor političkih znanosti na istom sveučilištu na kojem je položaju ostao do umirovljenja 1791. Sonnenfels je bio napredan duh, prožet idejama prosvijećenog apsolutizma i francuskih enciklopedista pa je u svojim radovima predlagao reforme u cilju uklanjanja prevelikih privilegija plemstva, praznovjerja, progona vještica, torture, suvišnih samostana i sl.

u Hrvatskoj stvori stručno izobraženo upravno činovništvo, koje će biti tačno poznato i s ustavnopravnim propisima Hrvatske. Ta je njegova ideja bila u skladu s namjerama bečke vlade, koja je stvaranjem školovanoga činovničkog staleža htjela ukloniti onu zastarjelu srednjovjekovnu upravu koju su u Ugarskoj i Hrvatskoj predstavljali feudalci, okupljeni na saborima i županijskim skupštinama.

Ne znamo, koliko je trajalo školovanje na političko-kameralnoj školi, koja je na početku 1773 premještena u Zagreb, ali se čini, kako misli Laszowski, da je trajalo godinu dana. To se može zaključiti i po tome što su već od 1770 apsolventi škole branili svoje teze, od kojih su neke i štampane.⁴⁴

Barić je već 1770 priredio latinski prijevod Sonnenfelsova udžbenika; njegovi đaci nisu većinom znali njemački, pa mu je udžbenik na latinskom jeziku bio neophodno potreban. Oko toga prijevoda razvio se višegodišnji spor, koji je svršio tako da Barićev prijevod nije nikada štampan, štaviše, koliko se dosada zna, nestao je i rukopis prijevoda, dok je Barić prilikom osnivanja akademije u Zagrebu 1776 premješten u Đur. Zaključkom od 3. XII 1770 dalo je Hrvatsko kraljevsko vijeće, na temelju mišljenja svojih članova, zagrebačkog biskupa Ivana Paksia (Paxi) i savjetnika Nikole Škrleca, negativnu ocjenu o tom prijevodu iz ovih razloga: 1. da prijevod na nekim mjestima ne izražava dobro misao autora ili je dosta tačno ne shvaća; 2. da je na nekim mjestima toliko ropski da se bez posebnog tumačenja ne može razumjeti i 3. da se na mnogim mjestima povezanost misli i stvari ne može shvatiti, tako da površni čitalac neće tu povezanost moći opaziti. Zato Vijeće predlaže da Barić predaje na njemačkom jeziku i da pojedina mjesta protumači slušačima latinski — razumije se sve u smislu Sonnenfelsove knjige — a kasnije neka svoje latinsko tumačenje pismeno fiksira, kako to slušači nebi zaboravili. Odmah zatim Vijeće je, prema direktivi iz Beča, odlučilo već 10. XII 1770 da se Barićev latinski prijevod ne štampa. Reskriptom od 4. X 1773 pozvala je kraljica Barića da svoj latinski prijevod ispravi i pošalje ga u Beč da se ondje štampa. Otada se tom rukopisu, koliko je bar dosad poznato, zameo trag.

Očigledno je da je negativno mišljenje o Barićevu prijevodu dao Nikola Škrlec, jer biskup Paksi kao crkveni dostojanstvenik nije u tom predmetu mogao dati stručno mišljenje. Čini se da Škrlec nije ni kasnije bio zadovoljan Barićevim radom i zato je, po svoj prilici na njegov prijedlog, Barić 1776 premješten u Đur. Koji su bili razlozi Škrlečeva postupka, možemo samo naslućivati.

Osvrnut ćemo se na dvije štampane ispitne teze slušača političko-kameralne škole u Varaždinu (odnosno Zagrebu) jer su značajne za prosuđivanje Škrlečevih nazora.

Prva je zbir teza, koje je Ivan Nep. Marko Bužan branio u Varaždinu u svibnju 1770, a uzete su iz cijele nauke o politici prema predavanjima prof. Barića. U istoj je knjižici poslije Bužanovih teza štampana alokucija, kojom je Nikola Škrlec oslovio Josipa grofa Draškovića, kad je taj 21. III 1770 branio protiv samoga Škrleca svoje teze iz osnovnih zasada politike.

⁴⁴ Nagrađene slušače škole iz 1771—73 spominje Klaić, Kr. akademija znanosti, 11 i 12.

U prvoj od 12 teza kaže se:⁴⁵ »D. Justi tvrdi da je zajednička sreća opće načelo sveukupne politike«. Tu je doslovno preuzeto naprijed spomenuto Justi-jevo načelo o »općem blaženstvu«. U četvrtoj se tezi zahtijeva djelomično ukidanje torture s obrazloženjem: »Priznanje koje se od okrivljenika iznuduje upotrebom torture da ga se može osuditi nedovoljno je, iako je torturu odobrio viši sud, štaviše to je okrutno mučenje neprikladno i nepravedno sredstvo za utvrđenje istine. Otuda proizlazi da se to divljaštvo može nametnuti jedino prestupnicima s priznatom i dokazanom krivnjom kad to javni interesi naročito zahtijevaju«. Primjena se torture, dakle, dopušta samo ako se radi o osuđenícima koji su priznali i ako to traže posebni javni interesi. Kazna infamije može se zadržati jedino za duelante, dok se ne može zadržati zbog nezakonitog rođenja ili zbog vršenja stanovitog zvanja, a niti kao posebna kazna (9. teza). Osim toga se predlaže ukidanje smrtne kazne (12. teza) i njena zamjena dugogodišnjim prisilnim radom jer je to uspješniji način represije i za zajednicu korisniji način kažnjavanja.

U svom govoru Škrlec ponajprije ističe »da je sistem feudalne vladavine u protivnosti s prirodnim pravom i načelima zdrave politike, te dijametralno oprečan ispravno shvaćenom općem blaženstvu«. ⁴⁶ Dalje kaže: »Preostala je dosad jedna vještina vladanja, koja je zavisila od nesigurne odluke onih kojima su bile povjerene najvažnije državne službe, a katkad od nazora koji su se tokom dugih godina preživjeli, najčešće pak od slučaja, dok nisu ostale znanosti koje su se već otprije bile vratile na ispravnu mjeru, otvorile put onim sjajnim umovima koji su i samu vještinu vladanja stegnuli pod prirodne pojmove za ostvarenje općenite sreće i tako saželi tu vještinu u oblike jedne pravedne znanosti«. ⁴⁷ Na kraju govora hvali djelatnost kraljice, koja nije samo

⁴⁵ Positiones ex universa politia selectae quas Patri Patriae, magno Heroi, protectori scientiarum Domino Domino Comiti Francisco de Nadasd I. I. Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae regnorum Bano etc. etc. ex praelectionibus Adalberti Barits Scientiarum politicarum professoris regii in Incl. Croatiae Regno Publici ordinarii. In Contestationem debiti obsequii Nobilis Joannes Nep. Marcus Busan humillime dedicat, dum easdem publice propugnandas suscepit Varasdini die . . Mensis Maji anno 1770. Zagrabiae, typis Antonii Jandera rev. Capituli Zagr. Typogr. (17 nepaginiranih strana). Odmah poslije toga štampan je u istoj knjižici: Sermo quo magnificus Dominus Nicolaus Škrlec de Lomnicza, S. C. et R. Majestatis ad Excelsum in Regnis Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Consilium Regium Consiliarius et Consilii Director, Illustrissimum Dominum Comitem Josephum Draskovich de Trakostein alloquutus est, dum eundem Assertiones ex primis Politicae materiis publice defendentem oppugnavit die 21. Mensis Martii Anni praesentis 1770. (4 nepaginirane strane). — Ivan Marko Bužan bio je možda sin podbana Ivana Bužana (umro 1767), a Josip Drašković bio je, prema Krčeliću, najmlađi sin gen. grofa Josipa Kazimira Draškovića (1714—65) i u času očeve smrti bio je »sub educatione episcopi Zagrabienensis«.

⁴⁶ »Systema videlicet gubernii feudalís, systema juri naturali et principiis sanae Polititicae contrarium, felicitati vero publicae in recto sensu acceptae et diametro obversum«.

⁴⁷ »Una adhuc supererat ars gubernii, quae ab incerto eorum, quibus praecipua Reipublicae munera demandabantur arbitrio, quandoque a praejudicatis per lapsum longioris temporis opinionibus, potissimum autem a casu fortuito dependebat, donec reductae jam praeve ad veram normam reliquae scientiae viam adaparuerunt illustribus aliquot ingeniis, ut ipsam quoque Gubernii artem ad genuina procurandae felicitatis publicae principia revocando, eandem in formam justae scientiae redigerent«.

obnovila bečko sveučilište, već je osnovala i sveučilište u Trnavi, te u svakom svom kraljevstvu, a ne samo u Beču, osnovala katedru za proučavanje političko-kameralnih nauka ili, što znači isto, »vještine ostvarenja opće sreće« (artis felicitatem publicam procurandi).

Drugo štampano izdanje ispitnih teza zagrebačke političko-kameralne škole sadržava teze koje su iz cijelog materijala političke znanosti, prema predavanjima prof. Barića, branili u Zagrebu 28. VIII 1774 Matija Krčelić i Ivan Smendrović.⁴⁸ U toj je knjižici povezivanje dvaju posve različitih radova izvršeno drugačije negoli u Bužanovoj publikaciji. Kod Bužana se vanjski naslov odnosi samo na njegove teze, a poslije njegova teksta slijedi s novim naslovom govor Nikole Škrlica. Ovdje su pak na vanjskoj naslovnoj strani kumulirani naslov kolekcije (*scriptorum ex regno Sclavoniae*) i naslov »*Assertiones*« slušača Krčelića i Smendrovića, iako se vidi da ta dva teksta nemaju po svom predmetu nikakve međusobne veze.

Teze Krčelića i Smendrovića⁴⁹ brojnije su od Bužanovih. Ima ih svega 30 : 12 iz politike, 12 iz ekonomije (*ex scientia commerciali*) i 8 iz kameralne nauke (*ex oeconomia camerali*). Šesta teza o torturi ima sličan sadržaj kao Bužanova: to je »okrutno sredstvo koje zadavanjem strašnih boli primorava optuženika da prizna krivnju bez obzira na to da li je doista kriv ili nedužan... da je (tortura) u suprotnosti s cijelim prirodnim pravom jasno proizlazi iz pravilne definicije toga prava.«⁵⁰ Zato se tortura može upotrijebiti samo ondje »gdje su s deliktom nužno povezane neke skrivene okolnosti čije otkrivanje zahtijeva javni interes« (quaedam retinentur circumstantiae cum delicto necessario conjunctae, quas nosse ad bonum publicum interest), ali i tu se ima pret hodno zatražiti odluka višeg suda ili čak odluka vladara (processus a Judice eminentiore revideatur aut potius ad principem ipsum deducatur). U 11. tezi se predlaže uvođenje najoštrije cenzure čak i za crkvene propovijedi a u tezi

⁴⁸ *Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XIV usque ad XVII inclusive Collectio publico et auditoribus oblata dum Assertiones ex universo studio politico excerptas ex praelectionibus perillustris et clarissimi Domini Adalberti Barits scientiarum politico cameralium in I. R. Croatiae professoris publici ordinarii publice propugnandas susceperunt D. Matthias Kerchelich et D. Joannes Szmendrovich earundem scientiarum auditores in Academia Regia Zagrabieni die 28. mense Augusto Anno 1774. Varasini, Typis Joan. Thomae nobilis de Trattner C. S. R. A. M. Typogr. et Bibl. Kolekcija ima 55 nepaginiranih strana, a teze Krčelić-Smendrović 33 nepaginirane strane. O autorstvu kolekcije dosta se pisalo. Već je Mesić, o. c., 100 i 232, utvrdio prema pismu što ga je Krčelić 7. VIII 1774 uputio Jakovu Coletiu da je on sam nesumnjivo autor toga djela. Prema tome, nije tačno kad Smičiklas, o. c., XXXIX, tvrdi da je Krčelić djelo objelodnio pod imenom prof. Barića, a nema dokaza ni za to da je knjigu napisao na Barićevu molbu (Vj. Klaić, Kr. Akademija znanosti, 12; Preteče, 17). U predgovoru autor jasno kaže da ne želi odati svoje ime (sufficiat nempe, quod libellus loquatur materiam et non loquatur authorem).*

⁴⁹ Poslije teksta kolekcije slijedi novi naslov: *Assertiones ex universa politica excerptae, quas propugnandas susceperunt nobiles ac eruditi Domini Mathias Kerchelich et Joannes Szmendrovich Scientiarum Politico-cameralium auditores ex Praelectionibus Perillustris et clarissimi Domini Adalberti Barits, earundem scientiarum in I. Regno Croatiae professoris publici ordinarii. Zagrabiae... mense Augusto 1774. Varasini Typis Joan. Thomae nobilis de Trattner S. C. R. A. N. Typograph. et Bibl.*

⁵⁰ »Medium violentum cuius enormi dolore inquisitus reum se dicere cogitur, seu deinde re ipsa reus sit, seu innocens... (tormenta) esse contra omne jus naturale ex ipsa ejus genuina definitione clarum est«.

12, kao i kod Bužana, ukidanje smrtne kazne. U 5. tezi iz ekonomije predlaže se da država ne podiže tvornice jer se tada previše troši na uređaj i plaće, dok se dobitak potpuno zanemaruje (*lucrum denique, quod maximum haberi potest, ne utiquam negligitur*). Zato treba da se tvornice podižu privatnim kapitalom, a država neka im samo odobrava stanovite povlastice. U 6. tezi se zahtijeva smanjenje broja blagdana. U prvoj pak tezi iz kameralnih nauka brani se mišljenje da nijedan stalež nemože biti oslobođen od javnih podavanja (*onera publica*) jer svaki mora bilo u novcu, bilo u vojnoj obavezi ili u čemu drugome snositi odgovarajući teret podavanja.

Čini se da štampanje dviju radnja različitih autora i sadržaja u jednoj knjizi treba protumačiti kao mjeru opreza prema cenzuri. Koliko nam je poznato, Škrlec nije ni u jednom svom traktatu, rukopisnom ili štampanom, potpisanim ili nepotpisanim, iznio ni približno slične radikalne nazore o potrebi ukidanja feudalnog poretka niti je igdje ni približno u takvom opsegu odobrio reforme koje je propovijedao kameralizam i prosvijećeni apsolutizam, kao u alokuciji izrečenoj 1770 grofu Josipu Draškoviću. Vjerojatno je mislio da taj mali privjesak jedne studentske teze neće biti zapažen i neće uzvratiti mnogo prašine u konzervativnim krugovima. Krčelić je, pak, svoju anonimnu kolekciju starih pisaca Hrvatske stavio pred teze svog rođaka Matije Krčelića vjerojatno zato da tim politički neutralnim djelom nekako pokrije prilično radikalne reformne prijedloge sadržane u tim tezama, koji su po shvaćanju feudalaca bili gotovo revolucionarni. Da su prijedlozi o pretežnom ukidanju torture, o ukidanju smrtne kazne, kao i neki drugi bili doista neobično radikalni, ako ih prosuđujemo prema tijesnim okvirima tadašnje kulturno veoma zaostale Hrvatske, dokazat će možda najbolje jedna kronološka konstatacija. Beccaria je svoje glasovito djelo: »*Dei delitti e delle pene*«, u kojem predlaže ukidanje torture i smrtne kazne, objavio u Livornu 1764; tjelesni liječnik i pouzdanik Marije Terezije van Swieten zalagao se za ukidanje torture posljednjih godina života; a Sonnenfels je svoju studiju »*Ueber die Abschaffung der Tortur*« objavio u Zürichu 1775. Tortura je tada, kako znamo, ukinuta na području Monarhije rješenjem Marije Terezije od 2. I 1776. Kod nas iznose slične prijedloge, kako vidimo, Bužan već 1770, a Krčelić i Smendrović još 1774. Vidi se, prema tome, kako su napredne ideje za reformu društvenog poretka, s ciljem ukidanja mnogih temeljnih načela feudalnoga pravnog poretka, kako su ih zastupali Sonnenfels i drugi austrijski kameralisti kao i pristaše nauke o prirodnom pravu, pa kako su čak i nazori francuskih enciklopedista, iako djelomice zakukuljeni u shvaćanjima austrijskog prosvijećenog apsolutizma, preko A. Barića pa i Nikole Škrlica, koji je nadzirao rad naše političko-kameralne škole, neobično brzo zahvatile slušače te škole. Da nije bilo jakog pritiska Beča s jedne strane i konzervativnog raspoloženja goleme većine ugarskih i hrvatskih feudalaca, pa straha od cenzure, vjerojatno bi se napredne snage inteligencije bile formirale i pojavile u političkom životu Hrvatske mnogo prije no što se to stvarno dogodilo.

Čini se da tako treba objasniti paradoks da se i sam Škrlec, kako se vidi iz njegove alokucije 1770, jednom našao u krugu radikalnih reformatora dok je inače radio isključivo na liniji sitnih, postepenih i djelomičnih reformi koje nipošto nisu značile likvidaciju feudalnoga društvenog poretka.

Ukidanjem reda Isusovaca 1773 inaugurirana je u cijeloj Monarhiji nova era na području školstva. Školstvo, koje je dotada, kao i cenzura, bilo manje više isključivo u rukama isusovaca, imalo se prema intencijama Marije Terezije sekularizirati, tj. doći pod vlast i nadzor države. Isusovačka akademija u Zagrebu, sa svoja dva fakulteta, teološkim i filozofskim, stavljena je privremeno pod nadzor zagrebačkog biskupa Josipa Galjufa (1772—86) i dobila je privremeno nove profesore koji su u većini bili svjetovni svećenici. Reskriptom pak od 3. VIII 1776 kraljica je odredila osnivanje nove Kraljevske akademije u Zagrebu s tri fakulteta: teološkim, filozofskim i pravnim, s obrazloženjem »da se putem pravilnog i razmjernog rasporeda škola pruži i onim vjernim našim podanicima koji su nastanjeni u ovim kraljevinama prilika da svoju djecu odgoje kao nadu domovine i da mogu izučiti potrebne i za svaki stalež odgovarajuće struke nauka«. ⁵¹ Uz to je propisan novi sistem nastave i određeno biranje novih profesora na temelju natječaja. Dosadašnja političko-kameralna škola postala je Pravni fakultet Akademije (s četiri profesora). Istim je reskriptom Škrlec imenovan direktorom novo osnovanog zagrebačkog školskog okružja za područje Hrvatske i Slavonije, a pod njegov je nadzor potpadala i Kraljevska akademija. Na početku listopada 1776 proveden je natječaj za izbor profesora; za sva tri fakulteta izabrano je 19 njih, od kojih su svi, osim dvojice na Pravnom fakultetu, bili svjetovni svećenici ili bivši redovnici. Štaviše, na Pravnom fakultetu izabran je za profesora crkvenog prava zagrebački kanonik Franjo Milašin, a za profesora prirodnog prava svećenik Vinko Kalafatić (1747—92). Svjetovnjaci bili su na tom fakultetu samo Josip Petrović i Adalbert Barić. Najmlađi profesor bio je kasniji biskup Maksimilijan Vrhovac (1752—1827). Kraljica je već 9. X 1776 potvrdila izbor svih profesora osim Barića koji je, kako je već spomenuto, premješten u Đur, a na njegovo je mjesto imenovan Nijemac Franjo Lehnau (1743—1811), koji je na tom položaju ostao do smrti. ⁵²

Na prvoj sjednici profesorskog zbora, održanoj 11. X 1776, Škrlec je održao značajan govor u kojem se odražavaju glavne smjernice terezijanske prosvjetne politike. On ističe da je »nakon što je iz nauke izagnano barbarstvo skolastičkih suptilnosti, odmah znanostima svanulo povoljnije svijetlo, te je ne samo kod najuglednijih filozofa, već i kod političara prevladalo mišljenje da je briga oko odgoja omladine prvenstvena dužnost kraljevske vlasti«. Dalje kaže »da je najizrazitija korist učenja i znanosti u tom da se tim putem stvaraju poštenu

⁵¹ »Ut per rectam et proportionatam scholarum repartitionem in horum quoque regnorum parte degentibus fidelibus subditis nostris occasio uberius detur, proles suas in spes patriae educandi, ac in necessariis et cuilibet statui convenientibus literarum disciplinis formandi«. — Opširan prikaz o osnivanju Kr. akademije u Zagrebu, o njenim profesorima i povijesti do 1850 sadrže spomenute studije Vj. Klaića (bilj. 41). Već 1784 odvojio je Josip II teološki fakultet od Akademije i premjestio ga u novo, po njemu osnovano, generalno sjemenište u Zagrebu, a 1786 osnovao je centralno sjemenište u Budimu za cijelu Ugarsku i Hrvatsku.

⁵² Koliko je dosad poznato, nije Lehnau objavio nikakvo štampano djelo niti su njegova skripta sačuvana. Od 1789 do 1810 bio je prodirektor (director localis) Akademije i cenzor knjiga. Usp. Klaić, Preteče 26, 27. — I Adam Oršić, inače protivnik reforma, priznaje da je Škrlec izabrao dobre profesore tako da se može s pravom reći da bi većina njih mogla časno stupiti na katedru svakog sveučilišta (257).

građani koji će prema svojim sposobnostima koristiti domovini«. ⁵³ Zbog toga učitelji treba da se odrektnu svih nekorisnih špekulacija (»resecatis quibusvis inutilibus speculationibus«) i da izaberu ono što koristi životu (quae ad aliquem vitae usum faciunt).

Škrlec osobito ističe da ćemo, ako budemo zauzeli bilo kakvo mjesto u učenoj Evropi, imati to da zahvalimo samo upornom radu van Swietenena, spomenutog reformatora bečkog sveučilišta, a slično hvali i Josipa Ūrményi-a (1741—1825) kao »obnovitelja školstva«, iako ga po imenu ne spominju. Ūrményi je već 1777 izdao u Beču novi nastavni red za Ugarsku i Hrvatsku (*Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*). Kao vrhovni ravnatelj nauka, Škrlec je mnogo pažnje obratio uređenju i poboljšanju nastave u gimnazijama u Varaždinu, Osijeku, Požegi, Križevcima i Rumi, a osobito se zauzimaao za uređenje i povećanje akademijine knjižnice u Zagrebu, nastojeći da ona postane javnom. O tom je poveo veliku borbu s novo osnovanim budimskim sveučilištem koje je nastalo 1777 prese-ljenjem bivšega isusovačkog sveučilišta iz Trnave u Budim. Budimsko je sveučilište zahtijevalo da dobije što više knjiga iz različitih gimnazijskih i drugih knjižnica u Ugarskoj i Hrvatskoj i da tako postane centralna knjižnica za obje zemlje. Škrlec se tomu energično usprotivio nastojeći da se čim više knjiga skupi u knjižnici Akademije. ⁵⁴ Kasnije je pred smrt tražio da se njegova privatna knjižnica i rukopisi predaju knjižnici Akademije pod uvjetom da knjižnica bude javna, da ima posebnoga plaćenog knjižničara i da se ne može prenijeti na drugo mjesto. Budući da ti uvjeti nisu bili prihvaćeni, Škrlečeva je udovica odustala od te namjere.

Kad je kraljevskim reskriptom od 30. VII 1779 Hrvatsko kraljevsko vijeće ukinuto, njegova je nadležnost prenesena na Ugarsko namjesničko vijeće, s tim da u njemu ima pravo glasa i hrvatski ban i da jedan referent bude iz Hrvatske. Taj je položaj zauzeo Nikola Škrlec i zatim radio u tom vijeću do 1782 kad je imenovan velikim županom zagrebačkim. Položaj vrhovnog ravnatelja nauka zadržao je do svoga umirovljenja 1785.

V Škrlec kao zagrebački veliki župan (1782—85 i 1790—99)

Kako je poznato, val je terezijanskih reforama dobio za vladanja Josipa II nov i jak zamah. Ne samo u tom smislu da se već započete reforme brže i radikalnije provode u duhu nazora prosvijećenog apsolutizma, učitelja prirodnog prava i kameralista, a s ciljem ukidanja feudalnog poretka, već i u ostvarivanju nekih novih ciljeva, kao što su: centralizacija uprave, germanizacija i jačanje vojske. Već jednim od svojih prvih dekreta, onim od 1. XI 1781 o emancipaciji kmetova kojim je proklamirano pravo podložnika na slobodno

⁵³ »Ea est praecipua studiorum scientiarumque utilitas ut per illas probi, utilesque pro modulo suo patriae cives efficiant«. — Originalni zapisnik sjednice pisan rukom prof. V. Kalafatića, čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (R-7301).

⁵⁴ V. o tom E. Verona, Prinosi povijesti sveučilišne knjižnice u Zagrebu i njena uređenja, Vjesnik bibliotekara Hrvatske IV, 1955/1957. God. 1802 iznio je Stjepan Köröskényi u časopisu »Zeitschrift von und für Ungarn« da je Škrlečeva knjižnica brojala 60.000 (očito tiskarska pogreška mjesto 6.000) odlično izabranih knjiga. Cit. Verona, o. c., str. 34.

seljenje, sklapanje braka i izbor zvanja, a još više dekretom od 10. II 1783 o ukidanju tlake, kojim je za zakladna, komorska i gradska imanja propisan obligatan otkup svih obaveza besplatnog rada, Josip II je izazvao ogorčenje kod svih feudalnih krugova u Ugarskoj i Hrvatskoj. Povrh toga je, kao što je poznato, reorganizirao upravu tako da je županije pretvorio u upravne jedinice centralne vlade, a sabore nije uopće sazivao.

Razumljivo je da u takvim prilikama Škrlec nije kao zagrebački veliki župan mogao razviti neku korisnu djelatnost, kao što je to još mogao u okviru Hrvatskoga kraljevskog vijeće. U svom nastupnom govoru od 29. IX 1782,⁵⁵ on ističe da je već prošlo više od 28 godina otkako je uvijek radosno trošio svoje slabe snage, znanje, rad i nastozanje oko unapređenja najviše službe i oko ostvarenja općeg dobra ove domovine. Nadalje ističe da organi uprave nisu postavljeni zato da vladaju, nego da služe na korist onih kojima su postavljeni na čelo.⁵⁶ Tu se već javlja duh kameralnih načela: on je samo službenik i izvršitelj volje županijske skupštine. Tada je još, valjda, vjerovao da će se njegove ideje iz govora, održanog 1770 Josipu Draškoviću, moći nekako uskladiti s jozefinskom politikom i da će se reforme provesti uz poštivanje ustava i bez ukidanja osnovnih prava plemstva, napose poreznog oslobođenja i bar jednog dijela urbarijalnih podavanja. Vrlo brzo je morao uvidjeti da Josip II ne zastupa isto shvaćanje. Zato je i on došao u sukob s dvorskom politikom, osobito zbog zahtjeva da se njemački jezik postepeno uvede kao nastavni u sve škole. Umirovljen je, dakle, kraljevskim reskriptom od 11. VIII 1785, s motivacijom da mu je vid ugrožen. Kratko vrijeme prije toga čuo se glas ogorčenja i na županijskoj skupštini u Zagrebu, na kojoj je grof Petar Sermage, u govoru izrečenom na hrvatskom jeziku, kajkavskim narječjem, ustao 5. I 1785 protiv diranja u »stare pravice i sloboschine« i protiv popisa pučanstva.⁵⁷ God. 1785, 2. XI, Škrlec je imenovan potpredsjednikom Kraljevske table (Banskog stola) u Zagrebu i tajnim savjetnikom.

Odmah poslije smrti Josipa II imenovan je ponovo zagrebačkim velikim županom i na tom je položaju ostao do smrti. U nastupnom govoru od 15. IV 1790⁵⁸ opet se javlja kao odlučan branilac staleškog ustava. Napose ističe kako je režim Josipa II kršio ustav pa je zato potrebno da se Hrvatska što tješnije poveže s Ugarskom i time ustav što više utvrdi a nezakonita presizanja vrhov-

⁵⁵ Sermo excellentissimi domini Nicolai Skerlecz de Lomnicza S. C. R. et A. M. E. C. L. R. Consilarii, I. Ordinis S. Stephani regis Apostolici equitis, Comitatus Zagrabienensis supremi Comitatus occasione installationis suae dictus, die 29. septembris 1782. Knjižica, štampana u Beču bez oznake godine, nalazi se u Sveuč. knjižnici u Zagrebu. Ljudevit Kőröskényi štampano je taj govor ponovo u Varaždinu 1828.

⁵⁶ »octavus quidem supra vigesimum jam defluxit annus quo publicis admotus negotiis virium mearum tenuitate studia, labores conatusque meos in promovendum altissimum servitium, in procurandum publicum Patriae hujus Bonum, laetus, semper impendi«. — »Scio Magistratus non dominandi gratia, sed eorum quibus praesunt commodis subserviendi causa esse constitutos... Hic minister tantum et executor est vestrae voluntatis«.

⁵⁷ V. Mirko Breyer, Jedan antijozefinski hrvatski (kajkavski) govor iz g. 1785, Narodna starina X, 1930. Petar Sermage (1746—1804) bio je od 1788—94, dakle poslije Škrleca, vrhovni ravnatelj nauka u Hrvatskoj.

⁵⁸ Allocutio Nicolai Skerlecz de Lomnicza supremi Comitatus comitatus Zagrabiensis. Govor je štampan, ali se nijedan primjerak nije mogao pronaći u bilo kojoj javnoj knjižnici u Zagrebu. Stoga su ovdje iskorišteni izvaci iz govora kod Berényia, o. c., 22—32, i kod F. Šišića, Hrvatska povijest III, 15 i 16.

ne upravne vlasti spriječe. Škrlec je u tu svrhu izradio dva prijedloga zakona koje je ugarski sabor ozakonio. Zak. čl. LVIII: 1790—91 predviđa proširenje nadležnosti Ugarskog namjesničkog vijeća na Hrvatsku, dok z. čl. LIX: 1790—91 predviđa da se ubuduće kontribucija kraljevine Hrvatske određuje na zajedničkom saboru, ali odvojeno od kontribucije za Ugarsku.⁵⁹ Škrlec je očigledno mislio da je manje zlo žrtvovati financijsku i dobar dio zakonodavne samostalnosti Hrvatske negoli je bez zaštite predati na milost i nemilost bečkom centralizmu. U takvoj teškoj dilemi smatrao je potrebnim da retrospektivno obrani svoje gledište. Stoga je vjerojatno da je on autor nepotpisanoga rukopisnog traktata: *De contributione Croatiae et superioris Slavoniae*.⁶⁰

U isto doba, kad su Mađari sve upornije tražili da se u Hrvatskoj uvede mađarski jezik kao službeni i kad su Hrvatskoj uopće počeli osporavati njen posebni državopravni položaj, nastala su dva traktata iz Škrlečeva pera. Prvo je nepotpisani i štampani traktat iz 1790 pod naslovom: *Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae quoad introducendam hungaricam linguam*, koji Šišić pripisuje Nikoli Škrlecu.⁶¹ U traktatu se najoštrije prosvjeduje protiv zahtjeva za uvođenje mađarskog jezika kao službenog u Hrvatskoj i dokazuje da u Hrvatskoj žive čisti Slaveni, pa ni odličnici ne znaju mađarski, a ugarsko-hrvatski savez je uglavljen na zajedničkoj upotrebi latinskog jezika. Osim toga se ističe da je slavenski jezik čak u samoj Ugarskoj rašireniji od mađarskoga.

Drugi je nepotpisani štampani traktat: *Fundamenta quibus ostenditur tres inferioris Slavoniae Comitatus semper ad jurisdictionem Regni et bani pertinuisse*. Ovdje su u 26 tačaka izneseni geografski, dokumentarni i drugi dokazi, iz kojih se vidi da su tri slavonske županije od XIV st. uvijek potpadale pod jurisdikciju bana, tako da — kaže se na kraju — protivna mišljenja ne mogu nasuprot tolikim diplomatskim i zakonskim dokazima, imati nikakve vrijednosti. Dodatak u naslovu spomenutog traktata dovoljno jasno dokazuje da ga je napisao Nikola Škrlec u cilju obrane od sve žešćih zahtjeva Mađara da se slavonske županije priključe Ugarskoj.

Iz kameralističke djelatnosti Nikole Škrleca kao zagrebačkog velikog župana poslije 1790 vrijedno je zabilježiti još jednu njegovu akciju, tim više

⁵⁹ Taj z. čl. glasi: »Conclusum est, ut deinceps Contributio Regni Croatiae et trium superioris Slavoniae Cottum Zagrabiensis, utpote Crisiensis et Varasdinensis semper in Dieta Regni Hungariae separatum tamen a Contributione Regni Hungariae pertractetur, neque in posterum extra Dietam Regni Hungariae augeri possit«. (tekst u traktatu »De contributione«).

⁶⁰ Rukopis u arhivu JAZU sign. II d-185, bez datuma i potpisa. Herkov, o. c. II, 378, misli da je taj traktat napisao Stjepan Ožegović (1785?—1878), mlađi brat senjskog biskupa Mirka Ožegovića (1775—1869) i otac hrvatskog političara Metela Ožegovića. Sjepan Ožegović bio je, doduše, 1825 i 1830 nuncij na zajedničkom saboru u Požunu, ali nije bio nuncij na zajedničkom saboru 1832 kad su hrvatski nunciji imali instrukciju da zbog sve jačih napadaja Mađara na ostatke hrvatske autonomije i zbog njihova upornog zahtjeva da se mađarski jezik uvede kao službeni u Hrvatsku traže da se revocira z. čl. LIX: 1790/91. Stoga je vjerojatnije da je taj traktat sastavio Nikola Škrlec, tim više što je on bio inicijator tog ominoznog zakona. Ako je pak traktat pisan 1832, opet je vjerojatno da ga je sastavio netko drugi a ne Stjepan Ožegović. — O ustavnopravnim borbama onog doba između Ugarske i Hrvatske usp. Šišić, Hrvatska povijest III, 39—59. i 110—146.

⁶¹ F. F a n c e v, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporeda, Građa za povijest književnosti Hrvatske XII, 1933, 33—37. Usp. prijevod Sl. Ježića u J. Š i d a k, Historijska čitanka za hrvatsku povijest I, 1952, 171—175.

što su njene posljedice potrajale sve do drugog decenija našeg stoljeća: to je gradnja bolnice milosrdne braće (kasnije zakladne) na Trgu Republike u Zagrebu. Gradnja je na njegovu inicijativu započela 1794, ali je kasnije zapinjala zbog nedostatka novčanih sredstava, dok 1800 nije biskup M. Vrhovac osigurao potrebna sredstva pa je bolnica dovršena i otvorena 23. VIII 1804 hrvatskim govorom kanonika Mirka Rafaja i njemačkim kanonika grofa Josipa Sermagea.⁶² U političkom pogledu, čini se, Škrlec nije ni za vrijeme svoga drugog županstva uživao povjerenje dvora. Leopold II (1790—92) pisao je 1791 svom sinu, ugarskom palatinu Aleksandru Leopoldu, da je Škrlec »čovjek nesmotren, nagao i veoma opasan«, a državni savjetnik Fridrik Egert predlagao je 1792, na osnovu prijave koje su stizale dvoru, da ga se stavi pod tajnu policijsku prismotru.⁶³

VI *Projectum legum i descriptio*

Prvo, kraće izdanje Deskripcije, izdano bez oznake mjesta i godine štampanja, vjerojatno je objavljeno još za Škrlečeva života. Drugo, nepromijenjeno izdanje štampano je, kako je naprijed navedeno, 1802 u Požunu, vjerojatno u vezi sa zasjedanjem Ugarskog sabora koji se tada ondje održavao. Ne znamo kad je objavljeno treće, prošireno izdanje, štampano u Požunu bez oznake godine, ali je vjerojatno da je i ono izašlo poslije autorove smrti.

Nema sumnje da je jedini autor tih tekstova bio Nikola Škrlec. Ponešto drugačije stoji stvar s *Projectumom*. Prema Berényiu,⁶⁴ bili su članovi privrednog (komercijalnog) odbora za izradbu prijedloga zakona iz oblasti narodnog gospodarstva, osim Škrleca: Nikola grof Forgach, savjetnik Ugarskog namjesništva, Pavao Almásy, Josip Reviczky, Lazar Somsich, Lovro Domokos, Ivan grof Szapáry,⁶⁵ barun Josip Podmaniczky,⁶⁶ Antun Mokossiny i Matija Demény(?), poslanik grada Senja.⁶⁷ Berényi smatra da je najveći dio *Projectuma* izradio Škrlec, ali da je zakonske prijedloge o uređenju samostalnog

⁶² V. članak: Bolnica milosrdne braće u Zagrebu, Narodne novine, 17. II 1913, br. 39 (iz rukopisa za djelo: Stari Zagreb-Donji grad od D. H i r c a). Oba su govora štampana u Novoseloj tiskari u Zagrebu, kao i prigodna kajkavska pjesma koju je ispjevao Tito Brezovački. V. Velimir Deželić, Biskupska a zatim Novoselova tiskara u Zagrebu (1794—1825), Narodna starina X, 1925, 115, 116.

⁶³ V. Mályus z, Sándor Lipót iratai (spisi Aleksandra Leopolda) 1790—1795, Budimpešta 1926, spis br. 45 i bilješka na str. 640—641.

⁶⁴ Berényi, o. c., 33.

⁶⁵ Ivan grof Szapáry (1757—1815) bio je 1790 guverner Rijeke i veliki župan srijemski. Autor je knjige: Der unthätige Reichthum Hungarns wie zu gebrauchen, mit einer kurzen historisch-physikalischen Beschreibung der österreichischen und hungarischen Seeküste, Nürnberg 1784, 102.

⁶⁶ Josip bar. Podmaniczky (1756—1823) bio je 1784 savjetnik guvernera na Rijeci, od 1807 tajni savjetnik i veliki zaštitnik Slovaka. Prema Marczaliju bio je zajedno sa Škrlecom 1786 član budimske slobodnozidarske lože »k prvoj nedužnosti«. Marczali Henrik, az 1790/91 diki országyülés I (Državni sabor od g. 1790/91), Budimpešta 1907, 293.

⁶⁷ Potječe očividno iz porodice onog »Demeliusa« (pravo ime valjda: Deml) o kojem Krčelić piše (str. 163) da je 1751 kao brodovlasnik u Senju dao Adamu grofu Batthyányu brodove za prijevoz u Livorno one pšenice koju je B. bio kupio u Hrvatskoj. I Šišić spominje tog Matiju Demla kao zastupnika grada Senja na Hrvatskom saboru 1790 (o. c. III, 17).

ugarskog carinskog sistema (čl. XX—XXIX) izradio Josip Podmaniczky, a prijedlog o uređenju dviju javnih blagajna (čl. 39, 40 i 41) Nikola Forgach.⁶⁸ Berényi ne daje dokaza za svoju tvrdnju, ali je vjerojatno da je tako i bilo. Škrlec je, možda, bio odviše konzervativan, a da bi bio formulirao za ono doba upravo revolucionarne prijedloge o uređenju posebnog ugarskog carinskog područja sa samostalnim zakonodavstvom i samostalnom upravom. Osim toga mu je taj zahtjev, možda, izgledao kao isključivo mađarska stvar. Slično je, možda, iako u manjoj mjeri bilo, s prijedlozima za osnivanje dviju javnih blagajna i izdavanje državnih banknota. No sigurno je da je u redigiranju tih prijedloga, a napose kod izradbe obrazloženja, obilno surađivao i Škrlec. Vjerojatno je, nadalje, da su i Szapáry i Deml davali neke sugestije u vezi s uređenjem i unapređenjem pomorskoga robnog prometa i izgradnjom trgovačkih brodova. U vezi s tim vrijedno je još upozoriti na činjenicu da je *Projectum*, koji je dovršen najkasnije 1793, štampan tek 1826 i to baš tada kad su se na zajedničkom saboru 1825—27 prvi put pojavili predstavnici radikalnog smjera mađarske politike — L. Kossuth u Donjem domu i grof S. Széchenyi u Gornjem.⁶⁹ Oni su, kako je poznato, bili nosioci onih zahtjeva na jezičnom, političkom i ekonomskom polju, koji su 1848 doveli do mađarske revolucije. Objavljivanje *Projectuma* u tom času nije, prema tome, bilo slučajno: mađarski su radikalni političari dobili njime gotove formulirane zakonske prijedloge za uređenje posebnog ugarskog carinskog područja, tj. za potpunu ekonomsku emancipaciju Ugarske od Austrije, što je bio jedan od njihovih glavnih postulata, a uz to se za taj referat nije više moglo iz Beča nikoga progoniti, jer su i Nikola Škrlec i svi ili gotovo svi članovi privrednog odbora sabora iz 1790—91 bili već mrtvi. Tako su se mađarski radikali bar za čas pokrili sjenama pokojnika.

Oba spisa predstavljaju najzamašnija i najopsežnija djela štampana pod Škrlečevim imenom. Oni sadržavaju opširan i stručno obrazložen program ekonomskopolitičkih reforma, koje bi po njegovu mišljenju, trebalo provesti, da bi se privreda Ugarske i Hrvatske podigla iz svoje zaostalosti. *Projectum legum* i *Descriptio* sastavljeni su u formalnom pogledu s različitim ciljevima: Prvi je skup zakonskih prijedloga za unapređenje i potpun preobražaj narodnog gospodarstva, a drugi sadržava opis tadašnjeg stvarnog stanja, na koji se nadovezuju raznovrsni prijedlozi. Ipak se oba referata po svom sadržaju dopunjavaju pa ih treba analizirati i ocijeniti kao jedinstveno djelo.

Projectum sadržava svega 41 zakonski prijedlog, svaki s dosta opširnim obrazloženjem. Prvih je 38 numerirano (I—XXXVIII), dok su posljednja tri nenumerirana. Deskripcija pak, kako je već sprijeda rečeno, ima 78 paragrafa u skraćenom, a 151 u proširenom, tzv. požunskom tekstu.⁷⁰

Zakonski prijedlozi, koje po Škrlečevu mišljenju odnosno mišljenju ekonomskog odbora (*Deputatio in Commercialibus*) Ugarskog sabora treba ozakoniti, jesu:

I Oslobođenje od poreza na 6 godina za nova poljoprivredna naselja (*Coloniae*), a 1 godine za nova selišta (*Sessiones*).

⁶⁸ Berényi, o. c., 34 i 51.

⁶⁹ Berényi, o. c., 34. O ekonomskom programu mađarske radikalne stranke v. R. Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750—1850*, Zagreb 1951, 11 i 204.

⁷⁰ Tekst je prvih 78 paragrafa u oba izdanja identičan. Tačan naslov oba referata v. u bilj. 6 i 7.

II Židove i cigane treba primorati da se bave stalnim zamimanjem (ad fixum alimentationis statum reducendi).

III S obzirom na prenapgli porast broja želira (*inquilini*) na feudalnim posjedima, treba zakonom propisati da se šegrti za zanate uzimaju prvenstveno iz redova njihove djece.

IV Županije i gradovi imaju dužnost da iz reda plemića odnosno građana postavljaju kuratore narodnog gospodarstva (*curatores oeconomiae publicae*) kao začasne službenike. Strancima, koji u zemlji uvedu kakvu novu proizvodnju ili kakav novi tehnički postupak, daje se 10-godišnje oslobođenje od poreza, ali se monopol proizvodnje ne može dati.

V Na zahtjev feudalnog gospodara (*dominus terrestris*) ili podložnika ima se provesti podjela zajedničkih seoskih pašnjaka feudalnog gospodara i podložnika. Ako nema prijedloga interesenata, ključ podjele treba da izradi urbanizacijski odbor sabora.

VI Ograđenim sjenokošama smije se služiti samo njihov vlasnik. Susjedi nemaju pravo da na takvim sjenokošama pasu svoje blago. O zajedničkoj ispaši na zajedničkim sjenokošama odlučuje većina suvlasnika.

VII Sadnju vinograda u ravnici treba opteretiti trostrukim porezom.

VIII Zakonom treba spriječiti patvorenje tokajskog vina.

IX U krajevima koji su siromašni šumom ovlašćuju se županije i gradovi da odrede obvezatno sađenje vrba i dudova. Da se unaprijedi upotreba treseta treba ga izuzeti iz rudača za koje vrijedi rudarski zakon.

X Zakonom treba osigurati davanje premija sadiocima oplemenjenog lana i konoplje.

XI Županije i gradovi treba da namještaju stručnjake za sadnju i fermentaciju duhana u područjima gdje duhan dobro uspijeva, a sadiocima, koji uspješno naturaliziraju inozemno sjeme duhana, treba dati premije.

XII Zakonom se ima ograničiti poslovanje bečke duhanske režije u Ugarskoj jer ona svojim monopolnim položajem oštećuje sadioce duhana u Ugarskoj i Hrvatskoj.

XIII Županije i gradovi treba da namjeste stručnjake za kulturu dudova svilca i za poučavanje naroda o prednostima te kulture.

XIV Namjesničko će vijeće odrediti, u kojim se krajevima zemlje imaju odgajati konji visokog uzrasta.

XV Uzgoj koza valja zabraniti u onima krajevima u kojima one ugrožavaju uzgoj šuma.

XVI Zakonom se ima predvidjeti davanje poreznih i drugih povlastica za osnivanje novih tvornica u zemlji. Vojna odjeća treba da se izrađuje iz domaćeg materijala, ukoliko ga ima, i po domaćim majstorima. Izumitelju, koji svoj izum prijavi vlastima, može se dati isključivi privilegij za njegovo iskorištavanje, ali najviše na 15 godina.⁷¹

XVII Rad se obrtničkih cehova ima ograničiti. Cehovi ne mogu svojim članovima propisivati takse ni novčane globe, a u gradovima smiju izučeni

⁷¹ U § 46. Deskripcije stoji da je 1786 bilo u cijeloj Ugarskoj 12 tvornica (manufacturae) s 9.315 zaposlenih osoba. Od toga ih je osam proizvodilo sukno, a dvije pamučnu robu.

obrtnici raditi, iako nisu članovi ceha, ali bez pomoćnika. Dužnost izradbe majstorskog djela ukida se, putujući rad pomoćnika može trajati najviše godinu dana, a od šegrta ne treba tražiti svjedodžbe o zakonitosti rođenja.

XVIII Namjesničko vijeće treba da, po saslušanju županija i privrednih organizacija (*status mercantilis*), izradi i predloži na ozakonjenje saboru plan o potpomaganju novih tvornica.

XIX Načelo slobodne trgovine treba u cjelini provesti i ukinuti obavezu da se bakar mora državi prodavati po određenoj cijeni.

XX Treba da se izradi posebna ugarska carinska tarifa, a prihodi od ugarskih carinarnica neka idu u ugarsku blagajnu a ne u Beč.

XXI Osim carinarnica na granicama treba ih urediti i u unutrašnjosti zemlje, u većim gradovima (*Tricesimae mediterraneae*).

XXII Treba izraditi novi ugarski carinski zakon u kojem treba uzakoniti načelo da se daju povlastice za uvoz sirovina potrebnih domaćoj industriji.

XXIII O općoj carinskoj stopi. — U načelu se ima primijeniti ista stopa carine za robu iz njemačkih nasljednih zemalja (*germanicae provinciae*) kao i za robu iz ostalog inozemstva. Predviđa se 6 vrsta carinskih stopa.

XXIV O uvozu robe iz inozemstva (van Austrije). — Taj uvoz treba dopustiti ondje gdje Ugarska može neku robu dobiti uz povoljnije uvjete nego iz Austrije. U odnosu prema Austriji ima u tom pogledu vrijediti načelo reciprociteta. Tu je ponovljen prijedlog Hrvatskoga kraljevskog vijeća iz 1770 da se zabrani uvoz vina iz mletačke Dalmacije u Karlovački generalat ili da se opteretiti prohibitivnom carinom.

XXV Uvoz iz nasljednih zemalja. — Ako Austrija zabrani uvoz kojeg proizvoda iz Ugarske, Ugarska treba da zabrani uvoz odgovarajućeg proizvoda iz Austrije, prema tome, opet se primijenjuje načelo reciprociteta. Vino se iz Austrije može uvoziti samo cestom jer je Austrija zabranila uvoz vina iz Ugarske Dunavom. Ribe koje ribari na Jadranu ulove izvan carinske linije smatraju se domaćom robom, iako su prešle preko carinske linije.

XXVI O izvozu robe iz Ugarske u inozemstvo (van Austrije). — Izvoz se duhana ne smije nikad zabraniti, a izvoz žita samo u slučaju rata ili gladi u nasljednim zemljama. Izvoz sirovina potrebnih ugarskim tvornicama treba zabraniti ili opteretiti visokom carinom (§ 81). Fiskalne carine za izvoz robe treba da budu iste kao i carine za izvoz iste robe iz Austrije (§ 82).

XXVII Izvoz robe iz Ugarske u nasljedne zemlje (Austriju). — Kod izvoza sirovina treba propisati zaštitne carine kao kod izvoza u ostalo inozemstvo. Stope imaju odgovarati stopi zaštitne carine koju Austrija primjenjuje za izvoz austrijskih sirovina potrebnih austrijskoj industriji.

XXVIII O provoznoj carini. — Provozne carine imaju biti jednake onima koje vrijede za provoz kroz Austriju. Ukoliko Austrija nametne višu provoznu carinu na ugarsku robu ili na robu koje druge države, ima se postupati po načelu reciprociteta (§ 86).

XXIX O sporednim carinskim dažbinama. — Inozemna roba namijenjena Ugarskoj, treba da prilikom prolaza kroz Austriju plaća samo provoznu carinu, a uvoznu carinu tek u Ugarskoj. Uvoz iz inozemstva ne smije se ograničiti na određena mjesta niti određene kategorije trgovaca (§ 89). Kod određivanja vrijednosti robe, ako se carina plaća po vrijednosti, treba da sudjeluju i predstavnici ugarske trgovine, a procjene imaju biti umjerene (§ 90). Carinske

stope mogu se mijenjati tek po saslušanju Ugarskoga namjesničkog vijeća (§ 90). Sve carinske povlastice, koje se odobravaju inozemnoj robi kod uvoza preko Trsta, treba odobriti i robi koja se uvozi preko Ugarskog primorja (*per littorale Hungaricum*) (§ 94). Za onaj dio toga primorja koji pripada Vojnoj krajini vrijedi isti carinski režim kao i za cijelu Ugarsku (§ 95). Između Austrije i Ugarske treba zaključiti ugovor o uzajamnoj trgovinskoj ravnoteži (*mutuus de aequabili Commercii aequilibri Tractatus*), putem kojega će se recipročno izjednačiti i uravnotežiti obostrani ekonomski interesi. To je neophodno potrebno da se sačuva »ustavna nezavisnost kraljevine Ugarske« (ut *constitucionalis regni Hungariae independentia salva maneat*; § 96).

XXX O gradnji i održavanju cesta. — O gradnji i održavanju svih glavnih, trgovačkih, poštanskih i vojničkih cesta treba da se brinu županije i gradovi. Uz austrijsku granicu nisu dužni izgraditi cestovni priključak, ako je cesta na austrijskoj strani na štetu ugarskim privrednim interesima (§ 97). Sve se ceste grade besplatnim radom podložnika (*labor gratuitus*) dotle dok se iz prihoda trgovačke blagajne ne stvore za to dovoljna sredstva. Svaka kuća mora u tu svrhu dati najviše 24 dana ručnog ili 12 dana spreznog rada godišnje, ali se taj rad, osim u slučaju krajnje nužde, ne smije tražiti u vrijeme žetve, kosidbe i berbe (§ 99). Mostovi, izgrađeni privatnim sredstvima preko Dunava, Tise, Mure, Drave, Save i Kupe, imaju se održavati ubiranjem umjerenih mostarina, a ako ova nedostaje, imaju se predati upravi Kraljevske komore, kao što je to već učinjeno s dravskim mostom kod Varaždina. Isto će se doskora dogoditi i s mostovima u Zagrebu i Karlovcu (§ 101).

XXXI O maltarinama. — Svagdje gdje ne postoje vjerodostojni dokazi o pravu ubiranja maltarine ima se to pravo privatnicima oduzeti (§ 102). Kod svih ostavljenih maltarina ima se odrediti primjerena tarifa tako da vlasniku ostane 1/3, a 2/3 služe za pokriće troškova održavanja (§ 103). Županije imaju preporučiti ovlaštenicima da se odreknu maltarine i da se uvedu javne maltarine za financiranje održavanja (§ 104). Čim trgovinska blagajna prikupi dovoljno sredstava, imaju se podložnici u cijelosti ili bar djelomice riješiti obaveze davanja besplatnoga ručnog i spreznog rada za održavanje cesta (§ 105).

XXXII O propisima za vozački posao. — Ti propisi imat će i tu svrhu da prijevoz robe, što je više moguće, odvrate od dotada uobičajenog smjera Trst—Ptuj—Pešta i da ga skrenu na smjer Rijeka—Karlovac—Zagreb—Varaždin—Kaniža—Pešta.

XXXIII O pomaganju pomorskog brodarstva. — Na Rijeci treba osnovati pomorsku školu (§ 113). Sav materijal, potreban za gradnju brodova, treba osloboditi od plaćanja carine kod uvoza preko ugarskih slobodnih luka (§ 114). Roba koja se uvozi ili izvozi domaćim brodovima plaća polovinu carine. Izvoz žita, vina, stoke i duhana treba potpuno osloboditi od plaćanja carine (§ 115).

XXXIV O uklanjanju smetnja za riječno brodarstvo. — Županije imaju svagdje gdje postoje plovne rijeke namjestiti hidrauličke stručnjake koji treba da se brinu za održavanje plovnosti rijeka. Radove treba vršiti besplatnom radnom snagom podložnika i sredstvima iz fonda soli (§§ 118 i 122).

XXXV O usavršenju riječne plovidbe. — Namjesničko vijeće ima o svom trošku izgraditi dva broda od tvrdog drveta za prijevoz robe Dunavom, po uzoru na brodove koji već plove Rajnom. Privatnik koji sagradi isto takav brod dobit

će državnu nagradu od 100 zlatnika i stručnjaka-kapetana za upravljanje brodom (§ 124). Namjesničko vijeće izdat će propise o stručnoj spremi brodarka i o radnim odnosima posade prema brodovlasniku.

XXXVI O izradi općeg plana za uređenje riječne plovidbe. — Posebni odbor sabora ima uz saradnju hidrauličkih stručnjaka izraditi plan i proračun troškova za uređenje svih plovnih rijeka i jezera i za gradnju potrebnih kanala (§ 127).

XXXVII O slobodi trgovine. — Monopola u trgovini ne smije biti; ako negdje postoji, treba ga ukinuti (§ 134). Ako je neka nova trgovačka djelatnost općekorisna, ali riskantna, mogu joj se odobriti stanovite povlastice kao oprost od carine, plaćanje unaprijed ili premije (§ 134). Trgovci ne smiju osnivati cehove, a ondje gdje oni postoje treba ih ukinuti (§ 135). Trgovinu na veliko može otvoriti svaki domaći ili strani državljanin, ako udovolji propisima trgovačkog zakona. Gradovi ne smiju ograničiti broj trgovačkih i zanatskih radnja (§ 136). Pravo prodaje i kupnje trgovačke ili zanatske radnje smatra se ukinutim (§ 137). Kućarenje se dopušta samo domaćim državljanima uz svjedodžbu o čestitosti (*de integritate vitae suae*; § 138). Domaći tvorničari mogu svoje proizvode prodavati svagdje, pa i na sajmovima, a strani tvorničari mogu svoje proizvode na sajmovima prodavati samo na veliko (§ 139). Sajmovi se imaju postepeno ukinuti, kako je to već učinjeno u mnogim naprednijim zemljama, jer su znak zaostalosti domaće privrede (§ 141). Maksimalne se cijene mogu propisivati samo za najosnovnije potrepštine (*primae necessitatis*): kruh, govedinu, teletinu, svinjetinu i loj, a od obrtničkih poslova samo za zidarski i tesarski (§ 142). Feudalni gospodar mora svom podložniku dopustiti otvaranje trgovine i vršenja kućarenja i nema pravo prvokupa za njegove proizvode (§§ 143 i 144).

XXXVIII O olakšicama koje se odobravaju trgovačkom staležu. — Kod izvoza ugarskih proizvoda (*merces Hungaricae*) treba trgovcima-izvoznicima, domaćim i stranim, odobravati iste povlastice kao i tvorničarima, po čl. XVII (§ 1). Te povlastice treba odobravati i židovskim trgovcima koji plaćaju tolerancijsku taksu odnosno porez (§ 146).

O osnivanju javne blagajne. — Odbor predlaže osnivanje dviju javnih blagajna: jedne trgovačke i druge za nepredviđene potrebe Kraljevine (*pro eventualibus Regni necessitatibus*; § 148).

(39) Izvori prihoda blagajne za nepredviđene potrebe Kraljevine jesu: 1. prihod od taksa za podijeljenje indigenata. — 2. Polovina vrijednosti pronađenog blaga. — 3. Prihod od svih sudskih i administrativnih novčanih kazna. — 4. Svaki ostavitelj dužan je pod prijetnjom ništavosti oporuke nešto ostaviti ovoj ili trgovačkoj blagajni. Kod intestata dobiva ova blagajna oko 5% od vrijednosti ostavine.

(40) Izvori prihoda trgovačke blagajne jesu:

1. Godišnji prihod od prodaje soli (oko 180.000 fl). — 2. Prihod od konfiscirane imovine turskih državljana. Turski su trgovci smjeli na području Ugarske i Hrvatske trgovati samo na veliko i samo s turskom robom. Ako se o taj propis ogriješe, konfiscira im se roba u korist trgovačke blagajne. — 3. Posebna taksa na luksuznu robu, koja će se ubirati kad se uvede ugarska carinska tarifa. — 4. Prihod od tzv. velike lutrije, kad ona bude uvedena. Malu, tzv. genovešku lutriju treba zabraniti. — 5. Kod podijeljivanja kraljevskih donacija

plaća se 5% od iznosa kraljevske takse u korist blagajne, a kod podijeljivanja grofovskog i barunskog naslova ili naslova tajnog savjetnika 10% od kraljevske takse. — 6. Prihod od preuzetih maltarina. — 7. Eventualna dotacija Državnog sabora.

(41) O upravljanju s obje blagajne. — Općenite doznake treba vršiti u saboru, koji svake godine obavlja pregled primitaka i izdataka. Glavni blagajnik svake blagajne imenuje se na prijedlog sabora, a uprava se blagajne ne smije nikada prenijeti na upravnu vlast.

Na kraju se raspravlja o različitim metodama kako da se na dobrovoljnoj bazi prikuplja kapital za trgovačku blagajnu. Nakon što je analizirao i odbacio različite druge prijedloge, odbor predlaže da se izdaju državne banknote kroz dulji niz godina do svote od 4,000.000 fl. Tu bi svotu imali dati svi plemići (*classes privilegiatae*) na dobrovoljnoj bazi i to tako, da 1. svaki plemić dâ svake godine neku određenu svotu, 2. da plemići dadu neku svotu jedanput za uvijek (*semel per semper*) i 3. da u korist trgovačke blagajne dadu godišnje nešto od svojih urbarijalnih prihoda (npr., *florenum domalem*).⁷² Reparticiju doprinosa na plemiće treba da izvrše županije. Odbor smatra da će se na taj način u dogledno vrijeme prikupiti dovoljno kapitala i da će se sve ekonomske potrebe moći financirati sredstvima trgovačke blagajne. Odbor napose ističe da njegov prijedlog vodi računa i o interesima podložnika. Pravedno je da i povlaštene klase pridonose unapređenju narodnog gospodarstva, a »*contribuens plebs*« će se, čim trgovačka blagajna prikupi dovoljno sredstava, osloboditi obaveze besplatnog rada, a uz to će podložnička klasa imati obilne koristi od unapređenja narodnoga gospodarstva.

Kako vidimo, u *Projectumu* je sadržan bogat zakonodavni program koji obuhvaća sve grane gospodarske djelatnosti: poljoprivredu, obrt, trgovinu, industriju, saobraćaj, trgovinsku i financijsku politiku a predviđa i neke, iako dosta čedne, reforme feudalnoga pravnog poretka (diobu seoskih pašnjaka i uvjetno ukidanje besplatnog rada za održavanje cesta). *Projectum* sadrži doista sve ono što je rečeno u uvodu Deskripcije (§ 1): potpun sistem za unapređenje privrede u Ugarskoj (*completum promovendi in Hungaria commercii systema*).

Za razliku od Deskripcije, u *Projectumu* su svi ekonomskopolitički prijedlozi, osim posljednjeg o izdavanju državnih banknota, redigirani kao prijedlozi zakona. Deskripcija, pak, sadrži, pored detaljnog opisa tadašnjeg stanja privrede i istih prijedloga koji su izneseni u *Projectumu*, još i priličan broj prijedloga i sugestija kojih ondje nema. Oni su većinom sadržani u proširenom, požunskom tekstu Deskripcije. Nabrojiti ćemo najglavnije: zakonom treba zabraniti pretvaranje selišne (sesionalne) zemlje u predije (alodij; § 84). Treba donijeti zakon o osnivanju domova za prisilni rad (*domus laboratoriae*) za lijencine, besposličare i starce i time likvidirati prosjačenje (§ 91). Zakonom treba zabraniti pretvaranje sjenokoša u pašnjake (§ 105). Zakonom treba olakšati promet i pomagati usavršavanje proizvodnje poljoprivrednih proizvoda (§ 100). Nadalje se predlaže da se austrijski šumski red Marije Terezije iz 1769. uzakoni i u Ugarskoj, uskladi s prilikama Ugarske i tako spriječi pustošenje šuma (§ 111); da županije namjeste stručne učitelje za pčelarstvo koje je teško ugroženo zbog masovnog ubijanja pčela (§§ 119—121); da se propagira

⁷² Florenus domalis je dažbina od 1 fl, koju je podložnik plaćao svake godine feudalnom gospodarstvu od svoje kuće. Herkov, Građa I, 422.

sadnja suncokreta kao sirovine za proizvodnju ulja (§ 136), sadnja krumpira u pasivnim krajevima (§ 102) i sadnja biljki za proizvodnju boja (§§ 130–135). Napose se preporučuje intezivno unapređenje kulture dudova za proizvodnju svilene pređe (§ 124)⁷³ i kulture duhana, koju se za Ugarsku i Hrvatsku smatra najunosnijom osim proizvodnje sirove svilene pređe. Predlaže se, nadalje, da učenici koji ne uče latinski uče prirodne znanosti i tako se osposobe za ekonomski rad (§ 98), a da se u sjemeništima drže tečajevi iz narodnoga gospodarstva i svećenici osposobe da mogu narodu dati stručnu pouku (§ 98).⁷⁴

Onome koji uvede kakvu novu metodu proizvodnje ima se kao nagrada dodijeliti kolajna s natpisom: *Praemium navatae bono publico operae* (nagrada za zdušan rad na općem dobru; § 98). Najzad se tu iznose prijedlozi za dalje unapređenje ovčarstva na temelju onog stada španjolskih ovaca koje je Marija Terezija dala 1768 dopremiti u Mrkopalj (§§ 147–150) i konjogojstva, i to tako da se pastuharna u Mezöhegyesu proširi a osnivanje pastuharna u drugim mjestima ograniči (§§ 144–146).

S druge strane treba primijetiti da u Deskripciji nisu spomenuti prijedlozi koji se odnose na samostalnu ugarsku carinsku tarifu, na zakonske propise o vozarskom poslu, na unapređenje pomorskog i riječnog brodarstva te na osnivanje javne trgovačke blagajne i javne blagajne za izvanredne potrebe Kraljevine. Treba istaknuti da su u *Projectumu* i u Deskripciji razasuta brojna opća ekonomska i ekonomskopolitička načela koja ilustriraju autorove misli-vodilje i upućuju na ciljeve koje se htjelo postići. Evo najznačajnijih: Škrlec smatra da se u rijetko naseljenim zemljama pučanstvo udvostručuje za 30 godina, a da se u gušće naseljenim povećava za $\frac{1}{3}$ kroz 30 godina, dakako uz uvjet da nema rata, epidemije ili gladi. Pučanstvo se može povećati sve dotle dok se ne »slomi pravilni omjer između producenata i konzumenata, te onda dolazi do unutarnjih trvenja u državi«⁷⁵ — ako ne dođe do iseljenja u druge države. U drugu ruku, zakonodavstvo države ima dužnost da svaki stalež uputi u neko stalno zanimanje, jer je svaki građanin koji nema stalnog zanimanja na teret državnoj zajednici.⁷⁶ Nazori o porastu pučanstva i općem zaposlenju očito odražavaju Justieve i Sonnenfelsove poglede. Justi je postavio postulat: Što više ljudi stanuje zajedno, tim veća je njihova djelatnost,⁷⁷ a Sonnenfels je dokazivao da svaki prirast zaposlenja otvara mogućnost za povećanje stanovništva, štaviše, povišenje zaposlenosti je upravo preduvjet za povećanje stanovništva. Sonnenfelsu je svako zanimanje i svako zaposlenje produktivno, a svaki porast

⁷³ U Osijeku je još 1765 namješten nadzornik za svilarstvo i osnovana svilarska škola (§ 123).

⁷⁴ Tu se spominje bivši isusovac Ljudevit Mitterpacher (1734–1814), od 1774 do smrti profesor agronomije na Budimskom sveučilištu, koji je objavio na njemačkom i latinskom jeziku nekoliko praktičnih priručnika o različitim poljoprivrednim kulturama (uzgoj dudova svilca, lana, konoplje, vinove loze itd.).

⁷⁵ *Rupta inter producentes et consumentes partatione interenis vicissitudinibus agitari debet* (§ 79 proširenog teksta Deskripcije).

⁷⁶ *Legislatio debet singulum incolarum statum ad fixum alimentationis statum dirigere* (§ 86 proširenog teksta Deskripcije). *Omne individuum quod non habet certum alimentacionis statum, Rei publicae oneri est* (*Projectum* II, motivi § 4, o židovima i ciganima).

⁷⁷ *Je mehr Volk bey einander wohnet, desto grösser ist ihre Tätigkeit.* — *Justi, Grundsätze der Polizeywissenschaft*, 2. izd., Göttingen 1759, 64 (cit. Sommer, o. c., II, 237).

pučanstva znači porast zaposlenosti.⁷⁸ Sonnenfels je u tom pitanju, kao i u nekim drugima, preuzeo nauku francuskog neomerkantilista Forbonnaisa: brojno je pučanstvo jedna od prednosti, koja omogućuje da jedan narod može najviše isporučivati za potrebe drugih naroda.⁷⁹ Tačno u smislu Sonnenfelsove nauke zaključuje i Škrlec da se država mora brinuti za zaposlenje svih svojih građana i da stoga ima i pravo da se miješa u sve odnose među ljudima i da od njih traži da rade.⁸⁰ Sommer misli da je čak i Sonnenfelsov zahtjev za ukidanjem smrtno kazne u vezi s ovim njegovim shvaćanjem, naime, da treba zajednici sačuvati svaku radnu snagu, pa i onu teških zločinaca. Škrlec se u oba referata nije dotakao toga problema, ali smo vidjeli da su se misli o ukidanju smrtno kazne pojavile u Bužanovim tezama i u tezama Krčelića i Smendrovića.⁸¹ Škrlec je, kao i Sonnenfelsu, prva kategorija u razvoju narodnoga gospodarstva pučanstvo, a o njemu ovisi bogatstvo kao druga kategorija, suprotno od teorije fiziokrata, kojima je dovoljna proizvodnja prva kategorija, a pučanstvo druga.⁸²

Zanimljivo je, nadalje, kako se Škrlec principijelno zalaže za potpunu preorijentaciju podjele zanimanja, a time i za stanovito preslojavanje pučanstva. Abnormalno je, po njegovu mišljenju, stanje da, prema popisu pučanstva od 1787, dolazi u Ugarskoj na 6 proizvođača-zemljoradnika samo 1 potrošač, dok bi trebalo da, obrnuto, dođe najmanje pet potrošača na jednog proizvođača (§ 29 Deskripcije), kao što je abnormalno da na jedan grad dolazi 400 sela (§ 99 proširenog teksta Deskripcije). Isto tako ima u Ugarskoj s Hrvatskom vrlo malo obrtnika: prema podacima iz 1791 bilo ih je u cijeloj zemlji svega 50.000, zajedno s pomoćnicima i šegrtima, odnosno jedan obrtnik na 140 stanovnika (§ 45 Deskripcije). Škrlec smatra kao i Sonnenfels da je poljoprivreda razmjerno najmanje produktivna i da čim više radne snage treba uključiti u druga zanimanja: obrt, trgovinu i industriju jer se samo tako mogu postići optimalno zaposlenje i proizvodnja, pa, prema tome, i optimalno opće blagostanje. Po Sonnenfelsu su sva zanimanja produktivnija od poljoprivrede jer stvaraju proizvode veće vrijednosti i osiguravaju zaposlenje većem broju ljudi.⁸³

Za trgovinu Škrlec zahtijeva potpunu slobodu. Država može, kaže on, unapređivati trgovinu samo ako ukloni sve zapreke koje ju koče i da joj pruži odgovarajuća pomagala, Unutrašnje, pak, zapreke trgovine »predstavlja sve ono što bilo na koji način ograničuje njenu slobodu«. Zbog toga se ne mogu trgovini odobravati nikakvi monopoli ni slični privilegiji »jer društveni ugo-

⁷⁸ Sonnenfels, Grundsätze II, 152 (cit. Sommer II, 418).

⁷⁹ Forbonnais, *Éléments du commerce*, 1755: »Une grande population est un des avantages qui met un peuple en état de fournir le plus qu'il est possible aux besoins des autres peuples« (cit. Sommer II, 362).

⁸⁰ Sonnenfels, Grundsätze I, § 351 (cit. Sommer II, str. 351).

⁸¹ Sonnenfels, o. c. I, §§ 28—31, i Sonnenfels, *Handbuch der inneren Staatsverwaltung*, 1790, 110 (cit. Sommer II, 45). Škrlec aludira kao i Sonnenfels (I, 29) na to da se pučanstvo ne može množiti u beskonačnost, a da ne dođe do teških društvenih poremećaja.

⁸² Međutim, i Sommer II, 350, priznaje da je u tom pogledu Sonnenfels ipak bio i pod utjecajem humanitarnih misli Beccarie, na koga se i sam poziva.

⁸³ Sonnenfels, Grundsätze II, 153 (cit. Sommer II, 373).

vor nema za cilj da pojedinom građaninu daje iz općeg dobra bogate koristi i isključuje sve ono po čemu bi samo rijetki pojedinci imali dobitak, a zajednica štetu«. ⁸⁴

Osobito su značajne programatske izjave koje se odnose na potrebu svestranog i intenzivnog unapređenja domaće industrije. »Ako se želi unaprijediti narodno gospodarstvo, treba da zakonodavstvo potiče osnivanje domaće industrije« (§ 92 proširenog teksta Deskripcije). ⁸⁵ No i pri tom se zabacuje davanje monopola i predlažu povlastice (bescarinski uvoz sirovina, olakšice za izvoz, zaštitne carine za konkurentne proizvode inozemstva i sl.), koje ne isključuju djelovanje zakona konkurencije na domaćem tržištu. S tim se u vezi ističe da je »korisnost najjači poticaj narodnom gospodarstvu i jedino djelotvorno sredstvo za povećanje i usavršenje industrije. Štoga će zakonodavstvo ili javna uprava učiniti za unapređenje industrije, neće nikad polučiti željeni cilj ako dotične mjere nisu izvršene na tom temelju, kao što će i industrija odmah naći poticaja čim se pojavi korisnost« (§ 94 proširenog teksta Deskripcije). ⁸⁶ Javne vlasti su dužne da neumorno poučavaju narod o korisnosti novih tekovina i izuma (§ 95 Deskripcije). ⁸⁷ Slično se mjerilo ima, po Škrlečevu mišljenju, primijeniti i kod javnih službi: »dva su poticaja koja će kod čovjeka koji živi u građanskom društvu izazvati revnost u vršenju javne službe: korist i čast; ako se sve službe plaćaju novcem, onda će se u narodu stvoriti duh plaćeništva... ako se, pak, časti i javne službe raspoređuju kako treba, mogu se postići velike uštede, a uz to u narodu potaknuti plemenito natjecanje« (§ 14 motiva uz čl. IV Projectuma). ⁸⁸

Sve se te načelne i programatske izjave mogu smatrati, na neki način, prerađenim i prestiliziranim nazorima, uglavnom, Justievih i Sonnenfelsovih koncepcija: brojčani optimum stanovništva, zajedno s optimalnim zaposlenjem, najbolji je mogući sastavni dio narodnog bogatstva. U tom je smislu stanovni-

⁸⁴ *Legislatio commercium haud secus promovere potest, quam si impedimenta quae eidem obstant removeat et idonea eidem adminicula subministret... Intrinsicae ejus impedimenta constituunt omnia illa, quae libertatem quoquo modo contingunt. Projectum čl. XVII, motivi § 134. — Pactum enim sociale nonnisi redundantem e bono publico in singulum civem utilitatem pro scopo habet et omne id excludit quod paucis tantum privatis lucrum, toti autem publico detrimentum adfert. Projectum čl. XXXVII, motivi § 137. — Vrijedno je spomenuti da Škrlec ovdje spominje društveni ugovor koji Sonnenfels i drugi kameralisti odlučno zabacuju. Sonnenfels je u raspravi: »Ueber die Einsamkeit« (1786) pobijao Rousseaua i zastupao pozitivističku tezu da je državna zajednica postepeno izrasla sama iz sebe (Sommer II, 330).*

⁸⁵ *Ut oeconomia publica perficiatur, debet Legislatio nationalem industrias excitare.*

⁸⁶ *Utilis est praecipuum oeconomiae publicae movens... unicumque efficax et augendae et perficiendae industriae medium. Quidquid seu legislatio seu Administratio publica ad promovendam industriam agat, nisi in hac basi fundetur, optatum effectum nunquam producet sicut, vicissim enata utilitate, industria suapter etiam solet excitari.*

⁸⁷ *Utilitas alicujus novi instituti per magistratos populo irremisse incalculanda.*

⁸⁸ *Duo sunt quae hominem in civili societate constitutum ad navandam publico operam movent incitamenta: honor et utilitas; si omnia servitia aere compensantur res haec mercenarium in natione spiritum producit... si honores et officia rite dispensentur, potest et magnum in expensis compendium fieri et nobilis in natione aemulatio excitari. Slično u § 93 proširenog teksta Deskripcije: ea est animi humani indoles, ut is nonnisi aut commoditatis aut utilitatis aut honoris studio ad majorem industriam possit promovere.*

štvo najveća kapitalna vrijednost pri sastavljanju državnih bilanca.⁸⁹ S obzirom na ulogu novca u narodnom gospodarstvu, Škrlec predlaže, kao što smo vidjeli, sukcesivno izdavanje državnih banknota, s očiglednom svrhom da se tako stvori novčani kapital, neophodno potreban za to da se inicira prijelaz s potpuno primitivne i zaostale poljoprivredne razine na razinu razvijene trgovinsko-industrijske privrede. U pogledu teorije novca, Škrlec ističe, kao što smo već spomenuli, veliku važnost povećanja brzine i volumena cirkulacije novca.⁹⁰ U vezi s tim konstatira da u Ugarskoj, doduše, cijene robe i nekretnina stalno rastu a da je kamatnjak sam od sebe pao od 6 na 5⁰/₁₀₀. No to nije posljedica toga što je priliv novca veći od odliva, nego toga što ista količina novca cirkulira, brže odlazi i dolazi. Dokaz za taj aksiom pruža, prema Škrlecu, primjer Monarhije. Sigurno je da joj je bilanca plaćanja bila posljednjih godina stalno pasivna, a ipak su u austrijskim pokrajinama cijene životnih potrepština i luksuzne robe stalno rasle u većem postotku. To ne začuđuje jer ono što je putem trgovine izašlo vraća se s kamatima opet drugim putovima iz istih vanjskih pokrajina. »Neosjetljivi je tok cirkulacije novca da se njegova količina može u nekoj pokrajini povećati ili smanjiti, a da pri tom iznos priliva i odliva uvijek zadrži stalan omjer« (§ 77 Deskripcije).⁹¹

U pogledu funkcije novca vidimo da se Škrlec oslanja na Sonnenfelsa, koji je uglavnom usvojio nazore Johna Lawa. Prema tome, između vrijednosti novca i cijene robe postoji neki mehanički odnos, koji se prema potrebi regulira zahvatom države kao suverenog faktora ekonomskog zbivanja na njenom području. U tu svrhu država treba da emitira fiducijarni novac — državne banknote. Odnos tražnje i ponude i s tim skopčane oscilacije cijena država regulira povećanjem ili smanjenjem cirkulacije banknota.⁹²

U pitanju trgovinske bilance i bilance plaćanja — problema što ga merkantilisti, kako je poznato, smatraju centralnim problemom ekonomije — znamo da je Sonnenfels, a donekle već i Justi, svoje shvaćanje odvojio od nazora

⁸⁹ Sommer II, 444 i 445. Sommer (str. 362) misli da je Sonnenfels ovdje manje više u cjelini preuzeo nazore francuskog neomerkantiliste Forbonnaisa: »L'objet du commerce dans un état est d'entretenir dans l'aisance par le travail le plus grand nombre d'hommes qui est possible« (Eléments du commerce, 1755, 28).

⁹⁰ U predstavci Hrvatskoga kraljevskog vijeća od 17. I 1770 o zabrani uvoza vina iz Dalmacije u Karlovački generalat i u §-u 71 motiva uz čl. 24 Projectuma. Usp. Lorković, o. c., str. 36.

⁹¹ Neque obstat quod in Hungaria et rerum et bonorum pretia continuo augentur, interusura vero a sex ad 5 per centum sponte sua reciderint. Effectum enim hunc non major affluentis quam refluentis pecuniae quantitas sed major ejus quae certa proportione et affluit et refluit massae, tum celerior ejus circulatio produxit. Extat luculentum axiomatis hujus in ipsa in concreto sumpta Austriaca Monarchia exemplum. Hanc usque recentiores annos in commercio semper passive statis constat, et forte in eodem statu adhuc dum versatur: et tamen in germanicis provinciis et pretia rerum et commoda vitae et luxus e majori adhuc proportione continuo creverunt. Nimirum, quia id, quod via commercii effluxit per alios canales ab istis exteris provinciis, eidem cum foenore compensebatur... nunc is est insensibilis circulationis pecuniae cursus, ut massa quidem ejus in aliqua provincia vel augeri vel minui possit ipse tamen affluxus et refluxus semper certam teneat proportionem.

⁹² Sonnenfelsova nauka o izdavanju državnih banknota sadržana je u djelu »Grundsätze« II, 23, i u raspravi: »Was ist Wucher?«, 1789, 34 i d. Odgovarajući su nazori Johna Lawa sadržani u njegovim spisima: Sur le nouveau système des finances, lettre III, i Mémoires sur les Banques, premier mémoire (cit. Sommer II, 409 i 410).

starijih merkantilista. On ne vidi više optimalni cilj u ostvarenju nekog viška u zlatu, nego se zadovoljava svakim viškom. Štaviše, po njemu ne mora višak ni postojati, ako je njegova tzv. bilanca zaposlenja (Beschäftigungsbilanz) pozitivna, tj. ako je u vlastitom narodnom gospodarstvu postignuta puna zaposlenost i primjerna razina zaradâ. Slične nazore zastupa i Škrlec. Njemu je, kako smo pokazali, dovoljno da bilanca plaćanja bude izjednačena, a svakako pretpostavlja da će se u smislu njegovih prijedloga trgovina, obrt, industrija i saobraćaj razviti u optimalnom opsegu i da će pružiti zaposlenje i zaradu mnogo većem dijelu pučanstva, nego što je to dotada bio slučaj. Pored toga se na mnogim mjestima ističu viškovi vrijednosti, koji bi se mogli ostvariti izvozom različitih industrijskih proizvoda, kad se ostvari poslovanje novih tvornica i izvoz njihovih proizvoda, a ističu se i prednosti koje se tim putem mogu postići kod uvoza. Ipak se dobiva dojam da je Škrlec dovoljno realan da zna da se ti ciljevi ne mogu ubrzo postići i zato se već zadovoljava i s izjednačenim saldonom u vanjskoj trgovini.

Na području reforme feudalnog poretka Škrlec je u oba referata postavio samo dva, donekle radikalna prijedloga. On traži obvezatnu diobu seoskih pašnjaka između podložnika i feudalnih gospodara po zahtjevu većine podložnika⁹³ i što brže ukidanje obaveze besplatnoga ručnog i spreznog rada za popravak cesta. Nijedna druga urbarska obaveza nije tu inače dodirnutâ, a još manje pitanje otkupa svih urbarskih podavanja ili predavanje kmetskih selišta u vlasništvo podložnika. Just i Sonnenfels bili su u tom pogledu neuporedivo radikalniji. Just je predlagao da se kmetska selišta predaju podložnicima u neograničeno vlasništvo jer im se samo tako može dati poticaj za intenzivno obrađivanje zemlje,⁹⁴ a urbarska podavanja neka se ili dokinu ili pretvore u neka novčana podavanja. Iste ili gotovo iste nazore zastupao je i Sonnenfels,⁹⁵ s tim ograničenjem da je smatrao da se dominiji ne smiju razbijati u premalene individualne posjede nego uvijek u takve koji će proizvoditi neki višak preko potreba vlasnika.

Vidjeli smo da je Škrlec u spomenute referate unio čitav niz prijedloga, kojima je cilj da obnove, preporode i preobrazu cijelo narodno gospodarstvo u Ugarskoj i Hrvatskoj — sve, manje više, prema nazorima svojih kameralističkih i neomerkantilističkih uzora, kojih je djela i nazore sigurno tačno poznao. Osim toga je vrlo vjerojatno da je pored teoretskih teza profesora kameralistike poznao i rad praktičnih agrarnopolitičkih reformatora koji su u to doba u Austriji već u praksi provodili stanovite reforme u cilju smanjenja ili čak ukidanja urbarskih obaveza podložnika. Josip II imenovao je 24. III 1783 već spomenutog F. A. Blanca povjerenikom za ukidanje tlake (Robottabolitions-kommissär), koji je u smislu carskog patenta od 10. II 1783 imao provesti otkup svih radnih obaveza podložnika plaćanjem paušalnih iznosa u novcu ili žitu na svim komorskim, gradskim i zakladnim imanjima (uključivši i imanja vjerezakonske zaklade). A već prije je dvorski savjetnik Franjo Antun von Raab počeo 1775 provoditi svoj tzv. Raabov sistem, prema kojim je neka komorska

⁹³ Dioba pašnjaka u Ugarskoj i Hrvatskoj izvršena je tek u drugoj polovici XIX st. Usp. B. Stojšavljević, Šuma i paša u borbi sela u Hrvatskoj poslije g. 1848, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, Zagreb 1961.

⁹⁴ Just, Polyzeiwissenschaft I, 30 i 31 (cit. Sommer II, 242, 243).

⁹⁵ Sonnenfels, Grundsätze II, 148. Pretičak poljoprivredne proizvodnje za tržište preduvjet je i za postojanje veće porezne moći seljaka.

imanja u Češkoj razdijelio seljacima dajući ih njima u nasljedni zakup. Opozivanjem dotičnih patenata neposredno pred smrt Josipa II, te su reforme napuštene.⁹⁶

Postavlja se pitanje, kako je Škrlec mogao zamisliti da će se u tako zaostalim zemljama kao što su tada bile Ugarska i Hrvatska — gdje nije bilo većih tržišta, gdje golema većina stanovništva nije imala gotovo nikakva konzumnog kapaciteta, u kojima nije bilo gotovo nikakva novčanog kapitala, vrlo malo obrtnika i gotovo nikakve industrije — moći postići postavljeni dalekosežni ciljevi, ako se dalje zadrži, gotovo bez promjene, tijesni okvir feudalnog poretka, za koji je sam na drugom mjestu izjavio da se potpuno preživio? Ni u *Projectumu* ni u Deskripciji nema nigdje, kako smo vidjeli, prijedloga ni o slobodnom seljenju podložnika, ni o otkupu ili bitnom sniženju urbarskih podavanja, a pogotovu nema ni riječi o poreznom opterećenju plemstva — dakle baš ništa od svega onoga što su u isto vrijeme, pa čak i prije, predlagali austrijski kameralisti. Međutim je z. čl. XXXV Ugarskog sabora: 1790/91 uzakonjeno pravo podložnika na slobodno iseljenje, pa je tim i u Ugarskoj i Hrvatskoj recipiran Josipov patent od 1781 o emancipaciji kmetova. Možda taj prijedlog nije iz formalnih razloga unesen u *Projectum*, jer je z. čl. XXXV vjerojatno donesen na prijedlog urbarskog, a ne privrednog odbora sabora.

Spomenuta paradoksalna praznina odnosno suprotnost u sadržaju *Projectuma* ne može se objasniti nekim ekonomskopolitičkim argumentima. Objasnjenje moramo tražiti drugim, specifično političkim argumentima.

Koliko je *Projectum* izrađen stručno i ozbiljno, koliko u njemu ima stručno obrazloženog materijala, može se, možda, najbolje ocijeniti ako se taj rad usporedi sa spomenutom knjižicom grofa Ivana Szapárya: *Der unthätige Reichthum Hungarns*, koja je izašla 1784, dakle svega 8—9 godina prije dovršenja *Projectuma*. I Szapáry iznosi različite prijedloge o davanju širokih povlastica za promet robom preko lučkih gradova Rijeke, Bakra, Kraljevice, pa čak i Karlobaga, o uređenju redovitog prijevoza robe na cestama u relacijama Karlovac-Rijeka i Karlovac-Bakar-Kraljevica, o uređenju plovnosti Kupe do Broda na Kupi s cestovnim nastavkom do Rijeke, zatim o prikupljanju većega novčanog kapitala za financiranje privrede stvaranjem nekog konzorcija, kojemu bi plemići svih županija, slobodni gradovi, biskupi, samostani i trgovci iz cijele zemlje morali staviti na raspolaganje određene svote novca, o potrebi unapređenja kulture dudova svilca, o izgradnji trgovačkog brodovlja i sl. No prijedlozi iz Szapáryeve knjižice su, prema Škrlečevu radu, nerazmjerno površni, nepotpuni, slabo obrazloženi i obuhvaćaju tek malen dio materijala koji je u *Projectumu* detaljno iznesen i obrazložen.

*
* *

Nekako paralelno s početkom rada privrednog odbora Ugarskog sabora, koji je dovršen njegovim referatima, Škrlec je nakon svoga ponovnog imenovanja za vel. župana do 10. XI 1790, kad je Leopold II u Požunu otvorio zasjedanje sabora, izvršio još jedan značajan rad. Taj rad prikazuje njegovu ličnost na drugačijem svijetlu. Ono što je dosad izneseno, prikazuje ga uglavnom kao činovnika, stručnjaka za pitanja feudalnog prava i kameralnih nauka, a sada

⁹⁶ Grünberg, o. c., 1185 i 1213.

Škrlec istupa kao političar. Tokom dugih i burnih debata⁹⁷ u cirkularnim sjednicama sabora tokom ljeta i na početku jeseni 1790, Škrlec je izradio nacrt kraljevske zavjernice (*Projectum diplomaticarum conditionum p. Exc. D. Nicolaum Skerlecz de Lomnicza elaboratum*).⁹⁸ U njemu se u 18 tačaka predlažu znatne izmjene ustava: ako kralj pogazi ustav ili zakon, gubi pravo nasljedstva; protiv zaključka sabora ima samo dvokratno pravo odgodnog veta; ako se sabor ne sazove kroz tri godine, mogu se sastati županije i kralj mora doći na taj sastanak; unutrašnje carine između Ugarske i Austrije imaju se dokinuti; prije krunisanja ne može kralj, u smislu Tripartita, vršiti svoje ustavne funkcije. Pored ostalog predlaže se i to da ugarska redovita i graničarska vojska prispije kralju i ugarskom narodu, a hrvatska redovita i graničarska vojska hrvatskom narodu i preko njega svetoj ugarskoj kruni (t. 15).⁹⁹ Predlaže se, nadalje, da se nijedan državljanin, bio on plemić ili ne, ne može bez zakonite presude osuditi na kaznu koja se odnosi na njegovu osobu ili imovinu (t. 17). Sabor nije primio Škrlečev nacrt kraljevske zavjernice, ali je on neobično važan za prosuđivanje njegovih nazora.

U kolovozu i rujnu 1790 Nikola Škrlec je izradio još jedan traktat, kojim pitanje odnosa Ugarske prema nasljednim zemljama (Austriji) i pitanje odnosa Ugarske kao samostalne države prema kralju rješava na nov način, a ponavljaju se u njemu neki prijedlozi za reformu ustava iz Škrlečeva nacrt zavjernice. U tom traktatu: *Genuina constitutionis Hungaricae post adoptatam pragmaticam sanctionem principia*,¹⁰⁰ predlaže se da vojska i financije budu zajednički Austriji i Ugarskoj, ali tako da u donaćanju odluka sudjeluju i ugarski ministri, dok saobraćaj i trgovina ulaze u isključivu nadležnost Ugarske. Ideja centralne vlade se zabacuje, jer se za vladanja Josipa II vidjelo kamo ona vodi. Za Ugarsku treba da bude Ugarski sabor jedini zakonodavac. U traktatu se izričito kaže: ustav je tim čvršći, čim narod jače osjeća njegove blagodati, pa će tim više imati razloga da brani njegovo održanje. Zašto se ne bi neke povlastice ustava mogle proširiti na slobodne građane koji nisu plemići? Zašto se ne bi mogao postepeno otvoriti put u slobodu i seljacima, a time bi se položaj plemstva ojačao i osigurao.¹⁰¹

Kako vidimo, politički se prijedlozi Nikole Škrleca, koje je on izradio 1790, kad se u Ugarskoj i Hrvatskoj velikom žestinom tražila i pripremala hitna likvidacija jozefinskog režima, odnose na tri različita područja. Predlaže se

⁹⁷ Koliko je politička atmosfera bila u Ugarskoj u to doba uzburkana, dokazuje pismo što ga je Škrlec uputio mađarskom političaru Šandoru Pászthoryu 24. II 1790, dakle odmah poslije smrti Josipa II: Tanta est apud gentem fermentatio ut nisi eorum animos per Publicitatem Dietae componatis, res certe in vim apertam erumpet. Marczali, o. c. I, 262.

⁹⁸ Izvadak iz teksta ap. Marczali, o. c. II, 42—50; Šišić, o. c. III, 31.

⁹⁹ U *Puncta constitutionalia* Hrvatskog sabora od 22. V 1790, koja su izdana hrvatskim nuncijima za zajednički sabor, a sigurno su potekla iz pera Nikole Škrleca, traži se još i više, naime, da u vojsci u Hrvatskoj komandovni jezik bude hrvatski (*praeter exercitium militare, pro quo nationale idioma croaticum adhibeatur*). Šišić o. c. III, 24.

¹⁰⁰ Marczali, o. c. II, 336—342. Prema Marczaliju su Škrlecu pomagali Nikola Forgach i Grgur Berzeviczy, u ostavštini kojega je pronađen jedini primjerak toga traktata koji se nalazi u Ugarskoj, a prema izvještaju dvorskog agenta Karla Bujanovića surađivali su pri tom biskup Vrhovac i Josip Podmaniczky (Marczali, o. c. II, 343).

¹⁰¹ Cit. Marczali, o. c. II, 342.

ponajprije donošenje zakona koji će ojačati položaj Ugarske kao samostalne države prema kralju i učvrstiti položaj zajedničkoga ugarsko-hrvatskog sabora kao zakonodavnog tijela. Zatim se predlažu reforme u duhu kameralističkih, prirodopravnih, a pomalo i liberalnih misli, koje pripremaju polaganu i postepenu likvidaciju feudalnog poretka: primanje u javnu službu i neplemića — praksa koju je započeo već Josip II — i polagano davanje slobode podložnicima-kmetovima. Najzad Škrlec iznosi i prijedlog o posebnom tekstu prisege vjernosti za hrvatske vojnike a u *Puncta Constitutionalia* predlaže čak uvodnije hrvatskog jezika kao komandovnog u Hrvatskoj. To je prvi put da se hrvatski jezik predlaže kao službeni u Hrvatskoj, iako samo u vojsci. Škrlec je time svakako dokazao da je i usprkos tome što je bio inicijator ominoznih z. čl. LVIII i LIX htio na taj način istaknuti posebna politička prava Hrvatske — dakako, u onim okvirima koji su se, po njegovu shvaćanju, mogli u ono doba ostvariti.

Škrlec se poslije 20 godina opet vraća na misli koje je izložio u svojoj alokuciji 1770. Očigledno je smatrao da je kucnuo čas kad se mogu u život provesti neke napredne misli iz sklopa prirodnog prava i drugih reformatorskih nazora.

VII. RUKOPISNA OSTAVŠTINA NIKOLE ŠKRLCA

U Državnom arhivu u Zagrebu čuvaju se među spisima obitelji Josipović-Vojković dva fascikla (43 i 45) s rukopisima iz ostavštine Nikole Škrleca. U 43. fasc. nalazi se nedovršen traktat: *De re monetaria* (o pravu kovanja novca), zatim kronološki izvadak najstarijih isprava koje se odnose na povijest Hrvatske i Ugarske s opaskama¹⁰² i nedovršeni popis povlastica i drugih isprava Hrvatske kraljevine, sadržanih u Škrinji kraljevine (*Extractus Privilegiorum et aliarum Regni Litterarum in Cista Regni asservatarum*) — svega 73 isprave o 1222—1496. Taj je popis Škrlec očito sastavio kad je kao protonotar sređivao zemaljski arhiv. Osim toga je tu nedovršen skup materijala i koncepata za rukopis jednog većeg sistematskog djela o javnom pravu Ugarske i njegovu povijesnom razvoju. Nema naslova, a o sadržaju se može suditi samo po popisu poglavlja i paragrafa. Jedan fragment gotova rukopisa nalazi se u fasciklu 45. U vezi je s njime golem broj ispisa i bilježaka iz različitih isprava. U 45. fasc. je prijepis dekreta kralja Žigmunda (1387—1437) o organizaciji plemićke insurrekcije i banderijalne vojske, prijepis dekreta kralja Vladislava I od 16. VIII 1444 o različitim javnim daćama i podavanjima sa Škrlečevim komentarom (*notis pragmatico-politicis et juridicis illustratum*) i ovjerovljeni prijepis (iz 1350) diplome bana Matije Čaka iz 1270 (*quo diversae civiles et politicae Regni ejus leges consignantur divisum in §§-os et notis illustratum*). Nadalje se tu nalaze četiri traktata: 1. o različitim postupcima za davanje plemstva u Ugarskoj i o klasama plemića (*de variis nobilitandi modis et nobilium classibus quae olim in Hungaria viguerunt*); 2. o obliku diploma (javnih isprava) s popisom banova (*forma diplomatum et series banorum*) i izvacima iz isprava ugarskih kraljeva XI i XII st.; 3. Misli o tom, kako treba organizirati ugarski državni

¹⁰² Chronologicus extractus vetustissimarum quae de rebus Croaticis et Hungaricis extant scripturarum cum subnexis post principales Epochas observationes (u 98 paragrafa).

sabor (*Ideae de organizanda Regni Dieta*) i 4. Misli o uređenju poslovanja Ugarskoga namjesničkog vijeća (*Ideae circa regulandam Consilii manipulationem*). U trećem se traktatu, u 30 paragrafa, analizira cijela djelatnost Državnog sabora de lege lata, ali su obrađeni i različiti oblici reforme. Tako se, među ostalim, spominje načelo trojne podjele vlasti (Montesquieu) i vrši komparacija s odgovarajućim ustavnim propisima tadašnje Engleske, Francuske, Poljske i USA. Na jednom se mjestu (§ 19) spominje mogućnost ulaska novog, petog (građanskog) staleža u državni sabor,¹⁰³ a na drugom se mjestu (§ 18) ističe kao osnovno načelo svakoga zdravog ustava potreba da nasuprot vlasti vladara postoji neko samostalno tijelo za održavanje ravnoteže jer inače nema garancije za zaštitu lične slobode i vlasništva ni za pravilnu primjenu zakona.¹⁰⁴ Najzad, tu je i zbirka od 80 prijepisa različitih isprava, većinom listina ugarskohrvatskih kraljeva, od 1186—1460.

I taj materijal iz ostavštine Nikole Škrleca, koji možda i nije potpun, dokazuje da je on sistematski proučavao javno pravo Ugarske i Hrvatske, njegove izvore i povijesni razvoj, i da je pri tom često imao u vidu i njegov razvoj u budućnosti.

VIII. ZAKLJUČAK

Cjelokupni pisani opus Nikole Škrleca bio je, kako smo nastojali pokazati, prilično raznovrstan, i po ciljevima kojima je služio i po predmetima kojima se bavio. Ipak mislimo da postoji nekoliko osnovnih karakterističnih crta, po kojima se mogu ocijeniti njegov rad i ličnost. Škrlec se, po vremenu u kojem je živio i po zemlji u kojoj je radio, nalazio nekako na rubu vremena i prostora. Feudalni je poredak baš u njegovo vrijeme počeo kliziti s ruba kosinom koja je nezadrživo vodila do propasti staroga feudalnog društva i do pobjede novoga građanskog društva. Osim toga su Hrvatska i Ugarska bile tada geografski na rubu onog prostora zapadne i srednje Evrope, na kojem su nove, napredne ideje o reformi društvenog poretka, u različitim oblicima i opsegu, već počele utjecati na društveni život, prije svega na području narodnog gospodarstva i javne uprave. Ugarska i Hrvatska su bile zemlje, kojih su se te nove smjernice društvenog razvoja tek jedva doticale. U njima su snage feudalizma još bile razmjerno vrlo jake, a ekonomske je odnose karakteriziralo siromaštvo, zaostalost i primitivnost. Škrlec je, kao realističan mislilac, bio svjestan ove stvarnosti i prema tome je radio i pisao, manje više uvijek tako da je pretpostavljao da je postojeći ugarskohrvatski feudalni poredak željezna ograda koja se ne može probiti već se unutar tog okvira mogu samo poduzimati korekture. Svi njegovi prijedlozi reformi imaju, dakle, za cilj da tu ogradu pomalo i postepeno prošire, ali nikako da je naglo ili silom razbiju. A s toga gledišta treba i tumačiti

¹⁰³ »Si e repraesentantibus ignobilium quintus Status eformetur.« Po Škrlečevu su shvaćanju u Ugarskom saboru već bila zastupana četiri staleža: velikaši, plemići, prelati i slobodni gradovi.

¹⁰⁴ »Arbitrarium imperium... quia si eadem persona vel idem corpus et legislativam et executivam... potestatem exercent, jam omnia unice ad ejus arbitrium referentur, nulla lex stabilis, adeoque nulla etiam aut personae libertas aut proprietatis securitas existere potest, cum nullum habet sibi oppositum corpus quod eam nec Leges aut injustas condere aut justas etiam secus exequi possit, impediatur.«

Škrležovo napuštanje financijske samostalnosti Hrvatske i jednog dijela legi-slativne autonomije 1790. Bio je očigledno uvjeren da se samo tako mogu spasiti temelji feudalnog poretka i spriječiti prodiranje bečkoga apsolutističkog centralizma u Hrvatsku.

No ne treba zaboraviti ni to da je Škrlec bio i slobodni zidar. To su u njegovo vrijeme bili ljudi manje više zadojeni idejama napretka. Mnogi Škrležovi politički prijatelji i suradnici u Ugarskoj i Hrvatskoj (Maksimilijan Vrhovac, Adalbert Barić, Josip Podmaniczky, Grgur Berzeviczy i drugi) bili su slobodni zidari. Njima je svima, ili gotovo svima, bilo pred očima programatsko načelo sadržano u ustavu slobodnozidarskog društva, izrađenom po grofu Ivanu Draškoviću: »Neoboriva je istina, da su ljudi po prirodi jednaki . . . pogrešno je msliti, da se zakoni dovoljno brinu za slabe . . . zakoni, kako su ih skrojili silnici, sredstvo su tlačenja. Tim su opasniji jer se javljaju kao svetinja.«¹⁰⁵ Kao i sljedbenici nauke o prirodnom pravu u Austriji i Njemačkoj, bili su i slobodni zidari u Ugarskoj i Hrvatskoj pobornici napretka. Međutim, nisu smatrali ni potrebnim ni korisnim da se za ostvarenje svojih ideja zaogrnu revolucionarnim haljetkom niti da na glavu stave frigijsku, jakobinsku kapu, kako su to činili njihovu suvremenici, Martinovićevi i Hajnóczijevi urotnici. Škrlec i njegovi sumišljenici bili su očigledno uvjereni da će se smišljenim, upornim i polaganim radom postepeno ukloniti ograde feudalizma i ostvariti novi, bolji i pravedniji društveni poredak, u kojem će vladati načela prirodnog prava, građanske slobode, ekonomskog napretka i općeg blagostanja.

Polazeći s toga gledišta, može se razumjeti, zašto je Nikola Škrlec, premda je inače dosljedno respektirao feudalni ustav Ugarske i Hrvatske, u dva maha 1770 i 1790 ipak preskočio ogradu i iznio potpuno druge misli koje su odgovarale smjernicama naprednih prijedloga o reformi društvenog poretka. Tu je on zastupao svoje lično uvjerenje slobodnog zidara i smatrao momenat pogodnim da ih iznese.

Što se tiče njegovih nacionalnih osjećaja, mislimo da njegova opisana djelatnost protiv uvođenja mađarskog jezika kao službenog u Hrvatsku i prijedlozi o uzakonjenju posebne prisege za hrvatske vojnike i uvođenju hrvatskog jezika kao komandnog, dovoljno dokazuju da nije bio ni Mađar, kako je tvrdio Kautz, ni neka mješavina dobrog Hrvata i dobroga mađarskog patriote, kako tvrdi Berényi. Samo zbog respekta prema postojećem ugarskohrvatskom feudalnom ustavnom poretku afirmirao je svoje hrvatstvo per negativam: sve što god je pisao, pisao je latinski. Koliko je dosad poznato, nije baš ništa napisao ni na njemačkom ni na mađarskom jeziku. O pravcu i sadržaju Škrleževih ekonomskopolitičkih i upravnopolitičkih misli i prijedloga može se reći da su one eklektičke onako kao što su eklektičke i ideje austrijskih kameralista Justia i Sonnenfelsa, od kojih je te misli uglavnom preuzimao. Rijetko će se naći da je, možda, što god preuzeo izravno od kojeg drugog ekonomskog smjera (Law, utilitarizam, eudajmonizam, klasični liberalizam). Sva su njegova stručna mišljenja obrazložena prema tadašnjem stanju nauke i dokazuju da je dobro poznavao sve glavne teorije suvremene ekonomske nauke i cijelu materiju ugarskoga javnog prava. Napose, pak, pruža Škrleževa djelatnost u Hrvatskom kraljevskom vijeću prilično uvjerljiv prinos tezi Gustava Marcheta da austrij-

¹⁰⁵ Marczali, o. c. I, 281 (cit. V. Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1859, 23—24).

ski kameralisti zapravo i nisu bili nosioci nekoga posebnog smjera ekonomske teorije, nego da su bili prethodnici i začetnici opće nauke o upravi u Njemačkoj.¹⁰⁶ Zato nije tačno kad Berényi tvrdi¹⁰⁷ da je Škrlec bio samo praktičar, a ne teoretičar koji izrađuje sisteme, kao što nije posve tačno ni to kad ga Lorković naziva eklektričarom »koji je crpio zasade iz vlastitog opažanja sadašnjosti u tuzemstvu i inozemstvu«.¹⁰⁸

Mislimo da se iz ovoga što je dosad rečeno može zaključiti da je Nikola Škrlec bio čovjek s velikim intelektualnim sposobnostima i širokim horizontom, što pored ostalog dokazuje i njegova za ono vrijeme golema knjižnica. On je svojim znanjem, a kako se čini i svojim moralnim svojstvima daleko nadvisivao svoju feudalnu okolinu, ne samo u Hrvatskoj, nego i u Ugarskoj. Zato su ga svagdje pozivali gdje je trebalo izraditi kakav stručno i naučno obrazloženi traktat o bilo kojem pitanju ekonomske politike, javne uprave ili ustavnog prava.

Na području ekonomske nauke je u Hrvatskoj u to doba izdano još jedno jedino malo djelo ekonomskopolitičkog sadržaja: »Temelji žitne trgovine« od karlovačkog trgovca Josipa Šipušaa.¹⁰⁹ No razlika je velika. Šipuš je građanin, neplemić i nije sapet obzirima prema feudalnom poretku; zato i piše hrvatski. Inače se zalaže kao i Škrlec u *Projectumu*, za slobodu trgovine i dokazuje da će sloboda konkurencije osigurati primjerenu opskrbu pučanstva hranom i stabilne cijene bolje nego bilo kakva intervencija državne vlasti. Za razliku od Škrleca, on se već otvoreno, iako ne isključivo, poziva na Adama Smitha, dakle na školu engleskoga klasičnog liberalizma, i odbacuje merkantilistične zahvate države u ekonomski život, napose trgovinu.

Zbog takvog svoga rada Škrlec je imao i mnogo neprijatelja i zavidnika. Uz to je njegovo dosljedno zastupanje neke srednje linije između gledišta ekstremnih konzervativaca i radikalnih reformatora, između koncepcija dvora i ugarskih vlastodržaca, učinilo da nije, čini se, nikad uživao puno povjerenje ni jednih ni drugih. Cijenili su njegov intelektualni rad jer im je bio potreban — ali ništa više. Samo se tako može objasniti da su u njegovo vrijeme čast podbana postigli Adam Najšić, Ivan Bužan i Antun Bedeković — ljudi koji mu po intelektualnim sposobnostima, a i po drugim svojstvima, nisu bili ni do koljena dorasli, dok se on nije nikada dovinuo toga položaja, a kamo li da bi bio došao do kakvog još uglednijeg položaja u vrhovnim državnim ustanovama u Požunu ili Beču.

Ima jedna pomalo čudna koincidencija u vezi sa Škrlečevim radom 1790/91. Na njegovu je inicijativu, kako je već rečeno, Hrvatska napustila svoju financijsku autonomiju. Za uspostavljanje te autonomije vodila se kasnije ogorčena i neprekidna borba između Ugarske i Hrvatske, koja nije dovršena ni do sloma Habsburške monarhije 1918. A gotovo u isto vrijeme je pod vodstvom mađarskih političara i uz suradnju Nikole Škrleca u *Projectumu* prvi put formuliran zahtjev za osnivanje posebnog ugarskog carinskog područja i ekonomsku emancipaciju Ugarske od Austrije. Ni ta borba nije bila dovršena do sloma Monar-

¹⁰⁶ G. Marchet, Studien zur Entwicklung der Verwaltungslehre in Deutschland, München 1885, 329 (cit. Sommer, o. c. II, 445).

¹⁰⁷ Berényi, o. c., 35.

¹⁰⁸ Lorković, o. c., 39.

¹⁰⁹ Joseff Sipus, Temelji žitne trgovine polag narave y dogacsajev, Zagreb 1796, str. 116.

hije. Možda bi se moglo reći da zahtjevi Mađara nisu tada, pa čak ni kasnije, bili uvaženi zato jer pitanje još nije bilo dozrelo, jer nisu postojali potrebni ekonomski preduvjeti, dok je napuštanje financijske samostalnosti Hrvatske poteklo otuda što se preuveličavala zaštita mađarskoga feudalnog sustava i previdjelo da ta zaštita krije u sebi više štete negoli koristi.

Ni u privatnom životu nije Nikola Škrlec imao mnogo sreće. Jedinac sin Tomo umro je kao nejak o dijete, a jedini sin brata Petra, Adam, umro je također 1793, tako da je s Nikolom Škrlecem izumrla muška loza njegove porodične grane.¹¹⁰ Nekako se obistinilo ono, što je kao student pisao Krčeliću iz Bologne 2. III 1751: »Neka bude, da mi je gorki usud odredio da će me stalno pratiti nesretna sudbina« (fiat, ut sors acerba et sinistrum semper mihi fatum fieri jubet).¹¹¹

U razvoju ekonomskopolitičke i upravne djelatnosti Hrvatske u drugoj polovici XVIII st. zauzeo je Nikola Škrlec bez sumnje osobito zaslužno mjesto. On je bio jedini koji je svoje bogato znanje i praktično iskustvo u tim predmetima iskoristio da s mnogo vještine i s izvjesnom samostalnošću prilagodi nazore i postulate austrijskih kameralista specifičnim ekonomskim prilikama Ugarske i Hrvatske. I zato ga se može s pravom smatrati hrvatskim kameralistom, i to jedinin koji je taj smjer u nas zastupao s odgovarajućom naučnom spremom.

R é s u m é

L'auteur se propose de tracer un tableau complet de la vie et de l'oeuvre de Nicolas Škrlec (1729—1799), premier représentant de l'école caméraliste autrichienne en Croatie et en même temps expert éminent du droit féodal hongrois, dont l'activité scientifique n'a été jusqu'ici étudié que d'une façon incomplète ou superficielle par les auteurs croates et hongrois. Après avoir fait ces études à l'université de Vienne et de Bologne et à l'académie de droit d'Eger (Hongrie) Škrlec entra en 1755 dans l'administration publique croate. Jusqu'en 1767 il occupa différents postes administratifs et judiciaires pour devenir en 1767 directeur du Conseil royal croate, institué par la reine Marie-Thérèse en vue de remplacer l'administration féodale surannée pratiquée jusqu'alors par la diète croate par une administration reformée s'inspirant des idées de l'absolutisme éclairé et du caméralisme autrichien que le régime des Habsbourgs tâcha de réaliser dans tous les pays et provinces dépendants alors de son autorité. Jusqu'à l'abolition du Conseil en 1779 Škrlec y déploya une activité aussi approfondie que variée embrassant tous les secteurs de l'administration publique et nombreuses matières économiques. En exécutant sa réforme scolaire, abordée après la dissolution en 1773 de l'ordre des Jésuites, la reine institua en 1776 pour la Croatie un district scolaire dont Škrlec devient le directeur. Egalement en 1776 la reine installa à Zagreb l'académie royale des sciences avec trois facultés (théologie, philosophie et droit). La faculté de droit avait été du reste déjà précédée en 1769 par l'école caméraliste, instituée à Varaždin. L'ouverture de ces écoles a été vivement appuyée par les propositions de Škrlec. En 1782 Škrlec fut nommé chef du Comitatus de Zagreb, poste qu'il occupa jusqu'en 1785. Il abandonna ce poste par suite de son opposition contre l'introduction — suivant le plan de Joseph II — de la langue allemande comme langue d'enseignement dans toutes les écoles de Croatie. Après

¹¹⁰ Nikola Škrlec umro je u Zagrebu 29. I 1799 — čini se, nakon duže bolesti — i pokopan je u kripti zagrebačke katedrale.

¹¹¹ Mesić, o. c., 164.

la mort de Joseph II Škrlec reprit aussitôt la direction du Comitatus de Zagreb, qu'il garda jusqu'à sa mort. En 1790 Škrlec joua comme représentant de la diète croate à la diète hongroise un rôle très remarquable durant les travaux préparatoires qui se déroulaient pendant quelques mois avant l'ouverture de la session du parlement par le roi Léopold II. Il élabora un projet de diplôme inaugural ainsi qu'un projet de réformes constitutionnelles comprenant une forte émancipation politique et économique de la Hongrie par rapport à l'Autriche ainsi que la libéralisation du régime féodal au profit de la classe bourgeoise et paysanne.

Entre 1790 et 1793 Škrlec rédigea deux traités imprimés après son décès: l'un comprend 41 projets de lois avec exposés de motifs visant une réforme radicale de l'économie de la Hongrie et la Croatie, tandis que l'autre contient une description de l'état existant alors dans toutes les branches de l'économie nationale hongroise et croate, accompagnée d'une foule de propositions comportant des innovations et améliorations nécessaires. Le traité contenant les projets de lois a été élaboré par une commission de la diète hongroise mais de fait la grande majorité du travail appartient à Škrlec. Seulement le projet visant l'institution d'un système douanier indépendant pour la Hongrie a été vraisemblablement rédigé par un autre membre de la dite commission (Podmaniczky) avec le concours de Škrlec.

L'auteur analyse en outre différents traités de Škrlec dont quelques uns sont signés, d'autres anonymes. Quelques uns ont été imprimés pendant que d'autres restaient des ouvrages en manuscrit. La plupart de ces traités présentent une étude de différentes questions d'histoire de droit, notamment les fonctions féodales administratives de la Croatie: les fonctions du ban, du viceban, du lieutenant du ban, du protonotaire, du percepteur général, de l'insurrection nobilitaire, l'emploi du latin comme langue officielle de l'administration publique en Croatie, la dépendance des trois comitats de Slavonie de la compétence du ban et la contribution royale en Croatie. Ce dernier traité qu'on ne peut pas avec pleine certitude attribuer à Škrlec expose les raisons pour lesquelles la diète croate sur l'initiative de Škrlec renonça à son autonomie financière et se soumit à l'administration supérieure hongroise (art. 58 et 59 ex 1790/1791 de la diète hongroise). Škrlec était évidemment convaincu qu'il s'agissait alors de protéger l'ordre féodal en Croatie par l'entremise de la force politique bien supérieure des Hongrois et d'empêcher de cette façon la pénétration en Croatie du régime viennois centraliste, antiféodal et germanisateur. Par la suite on a toutefois vu qu'il s'agissait d'une erreur néfaste qu'il était impossible de corriger plus tard.

En donnant un aperçu général de l'activité scientifique et politique de Nicolas Škrlec l'auteur conclut qu'il était beaucoup mieux instruit que la plupart de ses contemporains non seulement en Croatie, mais aussi en Hongrie. Grand administrateur et premier représentant érudit du caméralisme autrichien en Croatie il était en même temps membre de la classe féodale privilégiée de son temps. Mais comme franc-maçon il était adhérent des idées progressistes (école du droit naturel, Beccaria, caméralisme, encyclopédistes français). Il se trouvait ainsi à mi-chemin entre les leurs du progrès et les ombres du régime féodal déjà vacillant. C'est ainsi qu'il cherchait de proposer et de mettre en pratique des demimesures que de son temps on adopta un principe mais que l'on n'osa pas réaliser.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:
KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
JAKŠA PAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:
JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB